

MAKALELER

İMAM CAFER ES-SÂDİK'IN SİYASETE
VE
EHL-İ BEYT'İN İSYAN HAREKETLERİNE KARŞI
TUTUMU

Yunus Emre GÖRDÜK

Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD
e-mail: yunusemre.gorduk@gmail.com

Öz

Şîa'ya göre "on iki imam"dan biri olan İmam Cafer es-Sâdık (v. 148/765), Ehl-i Sünnet'e göre de önemli bir din âlimidir. Baba tarafından Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin torunu olması onun şahsiyetine özel bir değer katmaktadır. İmam Cafer, hayatı boyunca insanlara ve özellikle Ehl-i Beyt'e siyasetten ve Emevî-Abbasi yönetimlerine karşı isyandan uzak durmalarını tavsiye etmiş, kendi vaktini de ilim öğrenmek, ilim öğretmek ve öğrenci yetiştirmekle geçirmiştir. Maalesef süreç içinde binlerce Müslüman neticesiz ayaklanma hareketlerinde öldürülmüş ve bu durum İmam Cafer es-Sâdık'ın haklı olduğunu göstermiştir. Onun siyasete, siyasi yönetimlere ve isyan hareketlerine karşı bu isabetli tutumu Müslümanlar için önemli bir örnektir.

Anahtar Kelimeler: İmam, Cafer es-Sâdık, isyan hareketleri, siyaset, Ehl-i Beyt.

**İMAM JA'FAR AL-SADİQ'S APPROACH TO POLITICS AND THE
AHL-İ BAİT'S REBELLION MOVEMENTS**

Abstract

Imam Ja'far is one of the biggest Muslim leaders. According to Shia, he is the one of holy "Twelve Imams". According to Ahl al-Sunnah, he is a very important scholar of religious. He was a descendant Prophet and Ali from his father's side. This status was adding a special value to his personality. During his life, Imam Ja'far advised people -especially Ahl al Bait- to stay away from politics and rebellion movements against the Umayyads and Abbasid administration. He was busy with learning, teaching and students training. In this process, unfortunately thousands of Muslims were killed in various riots movements and this situation showed that Ja'far was right. As a result, his correct approach to politics, political administrations and rebellion movements is significant example for Muslims.

Keywords: Imam, Ja'far as-Sadiq, rebellion movements, politics, Ahl al Bait.

1. GİRİŞ

Hayatının yaklaşık ilk elli yılı Emevîler döneminde geçen İmam Cafer es-Sâdık (v. 148/765), hicrî birinci asrın son çeyreğinde, en seçkin Emevî yöneticilerinden sayılan Abdülmelik b. Mervan (86/705) halifeyken 80/699 tarihinde Medîne’de doğmuştur. Abdülmelik b. Mervan’dan sonra sırasıyla: Velid b. Abdülmelik (86/705), Süleyman b. Abdülmelik (96/715), Ömer b. Abdülaziz (99/717), Yezid b. Abdülmelik (101/720), Hişam b. Abdülmelik (105/724), Velid b. Yezîd (125/743), Yezid b. Velid b. Abdülmelik (126/744), İbrahim b. Velid (126/744) ve Mervan b. Muhammed (127-132/744-750) hilafete geçmiştir. Hicrî 132’de Emevî idaresi son bulmuş, ilk Abbasî Halifesi olan Ebû’l-Abbas es-Seffâh’tan sonra yönetimi devralan Ebû Cafer el-Mansur’un hilafetinin onuncu yılında, İmam Cafer es-Sâdık yine Medîne’de vefat etmiştir.¹

Emevî idaresinin özellikle son dönemleri siyasi çalkantılarla doludur. Yönetime karşı ceryan eden birçok ayaklanmanın en büyük sebebi, Arapların imtiyazlı bir sınıf haline getirilmesidir. Nitekim Emevî ırkçılığının bir sonucu olarak, fethedilen yerlerde İslamiyet’i kabul edenler arasında fark gözetiliyordu. Yapılan fetihlerden sonra savaş ganimeti olarak Hicaz bölgesine getirilen ve Arap olmayan esirlerin çocuklarına “Mevâlî” denirdi. Bunlar idârî, iktisâdî ve sosyal açıdan ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyordu. İslam’la iç içe büyümüş ve sonradan bir nevi Araplaşmış olan Mevâlî, teoride Araplarla eşit haklara sahipti fakat uygulama hiç de böyle değildi. Müslüman olmalarına rağmen, devlet gelirlerinin arttırılması için kendilerinden her türlü vergi, hatta gayr-i müslimlerin ödediği cizye vergisi bile alınıyordu. Mevâlîler fetihlere piyade olarak katılıyor, buna karşılık Arap süvarilerinden daha az aylık ve ganimetten daha az pay alıyorlardı. Öte yandan arazi vergisinden muâf olan ve özellikle ordu karargâhının bulunduğu şehirlerde silahaltına alınan birlikleri oluşturan Arap askerlerin, her türlü tazminat, ganimet ve para dışında aylık ve yıllık maaş aldıkları bilinmekteydi. Bu tür ırkçı tutumlar, özellikle Hz. Hüseyin’in katlinden sonraki süreçte Emevî Yönetimi’ne şüphe ile yaklaşan çeşitli kabilelerin eski asabiyetlerini ortaya çıkarmış ve iktidara karşı kuvvetli bir muhalefetin doğmasına zemin hazırlamıştı.²

Arap toplumuna liderlik yapacak vasfa sahip en etkili sülale Kureyş Kabilesi’nin Hz. Peygamber’in de mensup olduğu Hâşimî koluydu. Hâşimîler içinde ise Hz. Ali’nin çocuklarından oluşan Alioğulları’nın ayrı bir yeri vardı. Alioğulları’nın ardından Hz. Abbas’ın

1 Bkz. İbnü’l-Esir İzzuddin Ebu’l-Hasan Ali b. Ebî’l-Kerem Muhammed, *el-Kâmil fi’l-Târih*, Dâru Beyrut, Beyrut 1982, V, 158; İmâdüddin Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, I-XIV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, IX, 506; Yusuf el-İş, *ed-Devletü’l-Umeviyye*, Dâru Fikir, Dımaşk 1985, s. 305; Muhammed Hasan Tebrâiyan, “Hayâtü’l-İmami’s-Sâdık ve Kabasün min Ahlâkîhi ve Âdâbih”, *Mü’temerü’l-İmami Cafer es-Sâdık ve’l-Mezâhibü’l-İslâmiyye*, Müsteşâriyyetü’s-Sekâfe Cumhuriyyetü’l-İslâmiyyetü’l-İraniyye, Beyrut 1997, s. 302; Hasan el-Emin, “Cafer es-Sâdık”, *Dâiretü’l-Maârifü’l-İslâmiyyetü’l-Şîyye*, Dâru’t-Taârûf, Beyrut 2001, I, 565; Şeyh Muhammed Rıza el-Hakîmî, *Levlâ es-Senanat Leheleke’n-Nu’man*, y.y. 1985, s. 23; Seyyid Cafer Şehîdî, *Ez Dirâz Tâ İmrâz*, Tahran 1382/1962, s. 173; Esed Haydar, *Câmiatü’l-İmam es-Sâdık ve Medârisü’l-İslâmi’l-Ubrâ*, Müessesetü Ensâriyân, Kum 2008, s. 27; İsmail Yığıt, “Emevîler”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 95; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 139.

2 Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsiler”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 31; İbrahim Beydûn, *ed-Devletü’l-Umeviyyetu ve’l-Muârada*, el-Müessesetü’l-Câmia, Beyrut 1985, s. 40.

çocukları olan Abbasoğulları geliyordu. Emevî Yönetimi bu iki sülaleyi de küstürüp kendinden uzaklaştırmıştı.³ Çoğunlukla Şam bölgesinde bulunan Emevîler idareyi elde tutma avantajını kullanıp, Medîne bölgesindeki Hâşimîler'e hiçbir konuda iltifat etmezler, hatta yeri geldiğinde onları her türlü ağır söz ve hakarete de maruz bırakırlardı. Bu tutumun altında yatan en önemli etken, Emevîlerinöteden beri Hz. Osman'ın şehit edilip haksızlıkla hilafetten düşürüldüğüne, Muaviye b. Ebû Süfyan ve yakınlarının onun varisleri olduğuna, ayrıca kendilerinin Kureyş Kabilesi'nin hilafete en layık kolu olduklarına inanmalarıydı.⁴

Yezid b. Muâviye zamanında (60-64/ 680-684) özellikle Kerbelâ faciasıyla dehşetli bir zulme maruz kalan Alioğulları (Ehl-i Beyt),⁵ her şeye rağmen devamlı mücadele ettiler, gerek gizli gerekse aşikâr dâvalarının peşini bırakmadılar.⁶ Hz. Ali'nin oğullarından Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. el-Hanefiyye; bunların çocukları ve torunlarından oluşan ailevi grup içindeki bazı şahsiyetler, ya bizzat yürüttükleri hareketler yahut taraftarlarının onlar adına teşkil ettikleri hareketler ile Emevî rejimi için ciddi tehditler oluşturdular. Bu bakımdan Emevîlerin yıkılmasında başrolü oynayan onlardır. Hâşimîlerin diğer büyük kolu olan Abbasoğulları ise, hicrî I. Asırda siyasi arenada sessiz kalmış ve tarafsız gözükmeyi tercih eden bir politika izlemiştir. Bununla beraber Abbasoğulları Emevîler'e karşı verdikleri mücadelede Alioğulları'nı daima desteklemiş, onlarla birlikte olmayı ve iyi geçinmeyi prensip haline getirmiştir.⁷ Fakat zamanın ilerlemesiyle ortaya çıkan şartlar Hâşimîlerin en büyük iki kolu olan Abbasoğulları ile Alioğulları'nın yollarını ayıracaktır.

İmam Cafer es-Sâdık bütün bu tarihsel süreçte hayatını, bir tür manevî cihadı tercih ederek sürdürmüş, mücadele yöntemi olarak inanç sistemindeki yanlışlıkları düzeltme, İslamî ilimlerle meşgul olma, şer'î meseleleri açıklama ve öğrenci yetiştirme yolunu seçmiştir.⁸ Dolayısıyla İmam Cafer es-Sâdık'ın çözümü, kısa veya uzun süreli bir yönetim devrinde değil ümmetin eğitiminde aradığı anlaşılmaktadır.⁹ Bu noktaya dikkat çeken Zuhaylî, “o devirde ahlakın ıslahı ve Allah yoluna davet İmam Cafer es-Sâdık'ın önderliğinde olmuştur. Çünkü o, kalıcı hizmeti ve toplumsal menfaati bu yolda görüyordu” tespitini yapar.¹⁰

İmam Cafer es-Sâdık, yaşadığı sırada Ehl-i Beyt tâbîlerinin dîni mercî konumundaydı.¹¹ Onun ilminden istifade eden birçok isim, daha sonra fıkıh ve kelâmın gelişmesinde önemli

3 Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Hâşimoğulları (Hicrî II. Asır)*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999, s. 12-13.

4 Kusayy el-Hüseyin, *Tecdîdül-Devletül-Arabiye*, eş-Şeriketül'Alemyyete l'l-Kitab, Lübnan 1997, s. 308-309.

5 Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem et-Taberî, *Târîhül-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut ts., VI, 376-382.

6 Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, II, 426.

7 Cemâlüddin eş-Şeyyal, *Târîhül-Devletül-Abbâsiyye*, İskenderiye 1967, s. 5; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 12-13.

8 Muhammed Ebû Zehra, *İmam Cafer*, Şafak Yayınları, İstanbul 1992, s. 62.

9 Abdülhalim el-Cündî, “Cafer es-Sâdık”, *Menşûratül-Meclisil-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyyeti fî Cumbâriyyeti Mısri'l-Arabiyye*, Kahire 1977, s. 153-154.

10 Vehbe Zuhaylî, “el-İmam Sâdık Hasâisuhu-Fıkıhu”, *İmam Cafer es-Sâdık Dırasât ve Ehbâs*, Müsteşâriyyetü's-Sekâfe, Şam ts., s. 148.

11 Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Sıfatü's-Sıfıre*, Daru'l-Hadis, Kahire 2000, I, 391; Cemâlüddin Ebû'l-Haccac Yusuf el-Mizzî, *Tebzîbü'l-Kemal fî Esmâi'r-Rical*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, V, 79.

katkılarında bulunmuştur.¹² Onun ilmî tedris halkalarıyla dolan Medîne'deki bahçeli evi adeta hadis, tefsir, hikmet, kelim ve edebiyat'ın büyük âlimlerinin müdevim olduğu; Irak, Mısır, Horasan, Humus, Şam ve Hadremevt'den öğrencileri bulunan bir İslam Üniversitesi görünümündeydi. Zamanın birçok İslam ulemasının bu üniversitenin mezunu ve İmam Cafer es-Sâdık'ın talebeleri olduğu bilinmektedir.¹³ Donaldson'un tabiriyle İmam Cafer es-Sâdık “*Sokratvârî*” bir okul teşkil etmişti.¹⁴ Onun kurmuş olduğu bu eğitim merkezinin tarihî, toplumsal ve ilmî yönlerine, dinî ilimler temel teşkil ediyordu.¹⁵ İmam Cafer es-Sâdık, bir nevi medrese işlevi gören evinde verdiği eğitimle, eğitimin ferdî olarak değil müessesese şeklinde yürütülmesi gerektiğini göstermiştir.¹⁶

Esed Haydar, İmam Cafer es-Sâdık'ın, kendi zamanında eğitim ve kültür hareketinin tartışmasız önderi, felsefî medreselerin kurucusu ve her yerden gelen felsefe öğrencilerinin de aradığı şahsiyet olduğuna dikkat çeker.¹⁷ Nitekim İmam Cafer es-Sâdık'ın, yaşadığı asrın ilmî ve fikrî meselelerini her yönüyle ihâta eden bir bilgin olduğu; Arapça, Farsça, Süryânice ve Nabâtîyece gibi birçok dili bildiği; dini ilimlerin yanı sıra coğrafya, heyet, felek ve kimya gibi çeşitli fennî ilimlere de vukufiyetinin bulunduğu belirtilmektedir.¹⁸ Onun muasırı olan ilim ehli, İmam Cafer es-Sâdık'den dinlediklerini “‘Âlim’ bize böyle haber verdi” diyerek naklederlerdi.¹⁹ Draz, onun Hukuk ilminde de kendi zamanının en güvenilir kaynaklarından biri olduğunu söyler.²⁰ Onun, Medîne fikhını sonraki nesillere taşıyan yedi fakihden biri sayılması da bu görüşe paraleldir.²¹ Ayrıca onun, ilim tahsil ederken hem Medînelilerin hem de Iraklıların ilmini öğrendiği, fıkhıta usul sahibi bir müçtehit olduğu, içtihatlarının bazen Iraklılar bazen de Hicazlılarla birleştiği ve en tutarlı hükmü vermek için diğer müçtehitlerin görüşlerini bilmeye de önem verdiği nakledilmektedir.²² Bu yönü kanaatimizce İmam Cafer es-Sâdık'ın, titiz ve açık fikirli bir müçtehit olduğunun göstergesidir.

12 Ethem Rûhi Fıglâh, *İmâmîyye Şîası*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984, s. 164.

13 Şeyh Afif en-Nablûsî, “el-imam Cafer es-Sâdık”, *İmam Cafer es-Sâdık- Derasât ve Ebbâs*, Müsteşâriyyetü's-Sekâfe, Şam ts., s. 354; Muhammed el-Halîlî, *Min Emâlî'l-İmâm es-Sâdık*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1984, IV, 162; Esed Haydar, *Câmiatü'l-İmâm es-Sâdık*, s. 50, 769-770.

14 Dwight M. Donaldson, *The Shi'ite religion*, London 1933, s. 132.

15 Yunus Emir Ali, “İmam Cafer”, *Mevsûatü'l-Arabîyye*, Hey'etü'l-Mevsûatü'l-Arabîyye, Dımaşk 2003, VII, 621- 622.

16 el-Hacc Hüseyin Vedâd, *Ehl-i Beyt*, y.y., ts., s. 106.

17 Haydar, *Câmiatü'l-İmâm es-Sâdık*, s. 30.

18 Ali, “İmam Cafer”, VII, 621-622.

19 Haydar, *Câmiatü'l-İmâm es-Sâdık*, s. 769.

20 M. A. Draz, “Ja'far Ibn Muhammad al-Sadiq”, *Encyclopedia Of The Holy Qur'an*, Delhi 2000, II, 635.

21 Ali Sâmî en-Neşşâr, *İslamda Felsefe Fikrinin Doğuşu*, Dârü'l-Maârif, y.y. 1977, s. 161; Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 34; el-Habîb b. Tâhîr, “Cafer es-Sâdık, Ebû Abdullah Cafer b. Muhammed el-Bâkîr”, *Mevsûatu'l-Âlâmî'l-Ulema ve'l-Üdebâi'l-Arabî'l-Müslimîn*, Tunus: el-Munazzamatu'l-Arabîyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, Dârü'l-Cil, Beyrut 2005, V, 314

22 Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 35.

Tabîin tabakasından olan Yahya b. Saîd el-Ensârî, Eyyub es-Sahtiyânî, Eban b. Tağlib el-Bekrî el-Kûfî (141/759),²³ Ebû Ömer b. el-A'lâ ve Yezîd b. Abdullah el-Hâdî;²⁴ Bunları takip eden tabakadan Ebû Hanîfe (150/768),²⁵ Süfyan b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî (161/778),²⁶ Malik b. Enes (179/796),²⁷ Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (189/805)²⁸ ve Süfyan b. Uyeyne b. Ebî İmran (198/814)'in²⁹ İmam Cafer es-Sâdık'ın öğrencileri arasında oldukları nakledilmiştir. Oğulları İsmail ve Mûsa el-Kâzım (183/799) da bizzat İmam Cafer'den ders alanlar arasındadır.³⁰ Tarih, tabakat ve rical kaynaklarında İmam Cafer es-Sâdık'den ders aldığı söylenen onlarca meşhur ismin zikredildiği bilinmektedir.³¹

2. EMEVÎLER'İN SON DÖNEMİNDE EHL-I BEYT'İN İSYÂN HAREKETLERİ VE İMAM CAFER ES-SÂDIK'IN TUTUMU

İmam Cafer es-Sâdık, bütün hayatı boyunca siyasete mesafeli ve temkinli bir duruş sergilemiştir. O, siyasi hareketlerin dışında kalmış, hayatının odak noktasına ilimle meşguliyeti ve insan yetiştirmeyi yerleştirmiştir. Dolayısıyla yakın çevresine ve akrabalarına daima sağduyuyu ve siyâsi idareye karşı ayaklanma hareketlerinden uzak durmalarını tavsiye etmiştir. İmam Cafer es-Sâdık'ın yaşadığı dönemde cereyan eden kanlı ve neticesiz ayaklanma hareketleri onun bu öngörüsünde ne derece isabetli olduğunu gösteren hadiselerdir. Ka-naatimizce İmam Cafer es-Sâdık'ın bu tercihinde ve siyâsi hareketlerle ilgili tavsiyelerinde dedesi Hz. Hüseyin ve ailesinin başına gelen facianın büyük payı ve etkisi vardır.

a) Zeyd b. Ali (122/740)'nin İsyânı:

Kerbela hadisesinden sonra, Ehl-i Beyt'ten Emevîlere karşı ilk isyan teşebbüsünde bulunan kişi Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali b. Hüseyin'dir (122/740). İmam Cafer es-Sâdık'ın amcası olan Zeyd b. Ali'nin, Emevî idaresinin icraatlarından ve kendilerine karşı tutumlarından duyduğu rahatsızlıktan dolayı isyan ettiği anlaşılmaktadır. Zeyd'in isyanı “Zeydiyye” olarak bilinen, önceleri siyâsi, daha sonra ise itikadî bir veçhe kazanan yeni bir mezhebin 23 Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Lisâni'l-Mfâzan*, Müessesetü'l-A'lemi, Beyrut 1971, I, 24; Zehebî, *Mfâzânü'l-İ'tidâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963, I, 5.

24 Bkz. el-Habîb b. Tâhir, “Cafer es-Sâdık, V, 313; Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 41; Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li Derasâti'l-Şeriatü'l-İslamiyye*, Mektebetü'l-Kudüs, Bağdat 1976, s. 175.

25 Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmisü'l-A'lâm*, Mîhran Matbaası, İstanbul 1891, III, 1820; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm*, y.y., 1954, II, 121; Ömer b. Rıza b. Muhammed Râğîb b. Abdülğani Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut ts., III, 145; Muhsin el-Emin, *A'yânü'l-Şîa*, Dâru't-Teârûf, Beyrut 1983, I, 664; Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 41; Öztürk, Yaşar Nuri, *İmam Aşım Ebu Hanîfe*, Yeni Boyut, İstanbul 2009, s. 57.

26 Bkz. Zehebî, *Mfâzan*, II, 170.

27 Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 121; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, III, 145; Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 41.

28 Bkz. Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Ali Meclisî, *Bihârü'l-Envârü'l-Câmia li-Düereri Abbâri'l-Eimmeti'l-Athâr*, Müessesetü'l-Vefâ, Beyrut 1983, XLVII, 27-28; Muhsin el-Emin, *A'yânü'l-Şîa*, I, 666.

29 Bkz. Meclisî, *Bihârü'l-Envârü*, XLVII, 27-28; el-Habîb b. Tâhir, “Cafer es-Sâdık”, V, 314; Muhammed el-Halîlî, *Min Emâli'l-İmâm*, IV, 162.

30 Bkz. Meclisî, *Bihârü'l-Envârü*, XLVII, 27-28; el-Habîb b. Tâhir, “Cafer es-Sâdık”, V, 314; Muhammed el-Halîlî, *Min Emâli'l-İmâm*, IV, 162.

31 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Emre Gördük, *İmam Cafer es-Sâdık ve Ona İsnad Edilen İşâri Tefsîr*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 116-127.

doğuşunu da beraberinde getirmiştir.³²

Zeyd b. Ali, dedesi Hz. Hüseyin'in yaptığı gibi zâlim yönetime karşı açıkça başkaldırmayı ve bir ihtilal hareketi ile zulme son verme uğrunda çalışmayı dinin gereklerinden saymakta³³ bu arada halifelîği de arzulamaktaydı.³⁴ Emevî idaresinden hoşnut olmayan Kûfeliler de ayaklanma düşüncesinde olan Zeyd b. Ali'ye, Emevîlerin yok edilme zamanının geldiğini ve yüz bin kişinin ona destek olacağını söyleyerek onu ayaklanmaya teşvik ediyorlardı. Bu süreçte Zeyd b. Ali, Vali Yusuf b. Ömer'in kovuşturması neticesinde bir süre için Kûfe'den ayrılmak zorunda kalmıştı. Kadîsiye'ye vardığında Kûfeliler, *es-Salebîyye* denilen yerde kırk bin kişiyle hazır olduklarını, bu sırada gitmesinin uygun olmadığını, Kûfe'ye döndüğü takdirde kendisine destek olacaklarını vadettiler.³⁵ Yönetimin baskılarından bunalan Yemen menşeli kabileler de Zeyd b. Ali'yi sürekli olarak devlet idaresine karşı başkaldırıya teşvik ediyorlardı.³⁶

Zeyd b. Ali daha önce kardeşi İmam Muhammed el-Bâkır ile istişâre etmiş, İmam Bâkır'ın ona Kûfelilere güvenilmeyeceğini söylemesine rağmen³⁷ onlarla işbirliği yapmıştı. Bu konuda yakınlarının tavsiyelerine kulak vermeyen Zeyd b. Ali, Kûfe'de yönetime başkaldırıldığını ilan etmiş, ancak kısa zaman içinde Kûfelilerin onu yalnız bıraktığını görmüştür.³⁸ Nitekim kendisine biat eden on beş bin kişi ile Halife Hişam b. Abdülmelik'in Irak'ın (Kûfe-Basra) valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafi (127/744)'ye karşı ayaklanmış, üç gün süren bu kısa savaş esnasında Hişam'ın ve Yusuf b. Ömer'in casusları Zeyd b. Ali'nin taraftarlarını bazı hususlarda tereddüde ve şüpheye düşürmüşlerdi. Bunun üzerine onlar Zeyd'e gelip: "Biz sana, atan Ali b. Ebî Talib'e haksızlık eden Ebû Bekir ve Ömer hakkında söylediğin şeylerden sonra mı yardım edeceğiz" demişlerdi. Çünkü Zeyd b. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i hayırla anıyor ve onlara hakaret edenlerden uzak duruyordu. Bunun üzerine Zeyd: "Bu ikisi hakkında iyilikten başka bir şey söyleyemem. Onlar hakkında babamın da hayırdan başka bir şey söylediğini işitmedim. Ben atam Hüseyin'i öldüren, el-Harra gününde Medine'ye saldıran, sonra da Allah'ın evini mancınıkla taşla tutup ateşe veren Emevîler'e karşı ayaklandım" demiştir.³⁹ Zeyd b. Ali'nin bu sözleri üzerine, Kûfeliler biatlarını bozup onu terk etmişler ve neticede bu isyan hareketi başarılı olamamıştır. Neticede Vali Yusuf b. Ömer'in ordusu karşısında mağlubiyeti yaşayan Zeyd b. Ali ve çok sayıda adamı, takvimler 122/740 senesini gösterirken katledilmiştir.⁴⁰

32 Ahmed Emîn, *Duba'l-İslam, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî*, Beyrut, tsz., III, 271; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 20; Namık Kemal Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I ve II. Asırlar)*, Ankara 2007, s. 132.

33 Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 20.

34 Ahmed Emîn, *Duba'l-İslam*, III, 271.

35 Taberî, *Tarih*, VII, 166-168; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-3*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 222.

36 Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, s. 222.

37 Fiğlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 155.

38 Mehmet Atalan, *Cafer-i Sâdik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 27-28; *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, 459.

39 Fiğlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 155-156.

40 Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Tarih*, V, 492 vd.; VII, 180-181; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 266; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX,

O günden itibaren Zeyd'i terkedip yarıyolda bırakanlara “Rafızî”, Zeyd b. Ali'ye taraftar kalanlara ise “Zeydî” denildi.⁴¹ İbnü'l-Esîr, onların Zeyd b. Ali tarafından “Râfıza” diye adlandırıldığını söyler.⁴² Çünkü onlara “رَفِضْتُمُونِي: Beni bırakıp kaçtınız” diyen odur.⁴³ Öte yandan Halife Hişam b. Abdülmelik'in, askerî bir karaktere sahip olmamasına rağmen devletin güvenliği söz konusu olunca bütün gücüyle silaha başvurmaktan çekinmeyen biri olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴ Hişam ve Zeyd b. Ali'nin karşılıklı durumu, uğradığı feci muamele açısından aynen Yezîd b. Muaviye ile Hz. Hüseyin'in durumuna benzemişti.⁴⁵ Vali Yusuf b. Ömer'in, Zeyd b. Ali'yi defnedildiği yerden çıkarttırıp önce astırdığı, daha sonra da yakılıp küllerinin Fırat Nehri'ne atılmasını emrettiği rivayet edilir.⁴⁶ Sonuç itibarıyla Zeyd b. Ali dedeleri gibi Iraklıların vefasızlığının kurbanı olmuş, üstelik isyan hareketi tam anlamıyla başlamadan yapılan devlet müdahalesiyle öldürülmüştür. Bu olay o dönemin İslam toplumunda ikinci bir Hz. Hüseyin vakası olarak değerlendirilmiştir. Tarih kaynaklarında Emevîler Devleti'nin yıkılış sebepleri arasında bu olaya da atıf yapılmaktadır.⁴⁷

Zeyd b. Ali, İmam Cafer es-Sâdık'ı çok sever ve onun manevî büyüklüğünü takdir ederdi. Onun hakkında: “Allah, Ehl-i Beyt'ten daima birini hüccet kılar. Zamanımızın hücceti ise kardeşimin oğlu Cafer'dir. Ona uyan istikametten ayrılmaz. Ona muhalefet eden ise hidayetten mahrum kalır” dediği nakledilir.⁴⁸ Ayaklanma hareketi esnasında Zeyd b. Ali'yi terkederek grup İmam Cafer es-Sâdık'ı önder olarak kabul ettiklerini söyleyip ona gelmiş ve düşüncesini sormuşlarsa da İmam Cafer es-Sâdık onlara: “Zeyd b. Ali'ye biat ediniz. Allah'a yemin olsun ki o en faziletimiz ve seyyidimizdir” diyerek cevap vermişti. Fakat “Râfızîler” diye adlandırılan bu grup Kûfe'ye döndüğünde İmam Cafer es-Sâdık'ın bu sözlerini gizlemiş ve amcası Zeyd b. Ali hakkında yaptığı tavsiyesini yerine getirmemiştir.⁴⁹

Ayaklanma girişiminden önce İmam Cafer es-Sâdık'ın, amcası Zeyd b. Ali'yi Kûfelilere güvenmemesi konusunda ikaz ettiği bilinmektedir. Nitekim Hz. Hüseyin'i ailesiyle birlikte İbn-i Ziyâd'a bırakıp kaçan ve Kerbelâ katliamına sebep olan da yine Kûfelilerdi.⁵⁰ Hadîse olup bittikten sonra Zeyd b. Ali'nin kıyamı hakkındaki düşüncesi sorulan İmam Cafer:

539-540; İbn Tıktaka Muhammed b. Ali b. Tabatabâ, *el-Fabrî fi Âdâbîs-Sultânîyye ve'd-Düvelî'l-İslâmîyye*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1997, s. 131-132; Fiğlalı, *İmâmîyye Şîası*, s. 155-156; Ahmed Emin, *Duba'l-İslam*, III, 271; Apak, *Ana Hatırlarıyla İslam Tarihi*, s. 222; Abdülhüseyin Ali Ahmed, *el-Hulefâu'l-Abbâsîyyîn*, Dâru'l-Kutrı, Katar, 1985, s. 44-45; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 20; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, 419, 459.

41 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 539-540.

42 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 266.

43 Fiğlalı, *İmâmîyye Şîası*, s. 155-156, 163.

44 *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, 419.

45 Ahmed Emin, *Duba'l-İslam*, III, 271.

46 Taberî, *Tarih*, V, 492 vd.; İbn Tıktaka, *el-Fabrî*, s. 132.

47 Apak, *Ana Hatırlarıyla İslam Tarihi*, s. 222.

48 Muhammed el-Halîlî, *Min Emâli'l-İmâm*, IV, 156; en-Nablûsî, “el-imam Cafer es-Sâdık”, s. 354; Haydar, *Câmiatü'l-İmam es-Sâdık*, s. 36.

49 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 267; Taberî, *Tarih*, VII, 180-181; Takiyuddin Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-İ'ibâr bi Zikri'l-Futât ve'l-Âsâr*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîniyye, Kâhire, ts., IV, 322.

50 Atalan, *Cafer-i Sadık*, s. 27.

“Babaları neye başkaldırdıysa o da aynı şeye başkaldırmıştır”⁵¹ diye cevap vermiştir. Bu durum İmam Cafer es-Sâdık’ın silahlı bir isyan hareketini tasvip etmediğini, bununla beraber fikrî bakımdan amcasını haklı bulduğunu göstermektedir. Zeyd b. Ali’nin, “Kim cihad isterse bana gelsin, kim de ilim isterse kardeşimin oğluna gitsin” sözü de yine bu düşüncüyü destekler mahiyettedir.⁵²

b) Yahya b. Zeyd (125/743)’in İsyanı

Zeyd b. Ali’nin katledildiği kısa fakat şiddetli savaştan sağ kurtulan oğlu Yahya, sonraki süreçte kimliğini gizleyerek Horasan’a ulaşır Belh’te gizlenmişti. Yusuf b. Ömer’in bunu Halife Hişam b. Abdülmelik’e bildirmesi sonucu Yahya yakalandı ve hapsedildi. Hapisten kaçmayı başaran Yahya, yaklaşık yüz yirmi bin kişilik bir orduyla Nişabur valisi Amr b. Zürrâre el-Kasrî’nin ordusunu yendi. Bu savaşta Amr öldürüldü, Yahya’nın ünü de artarak taraftarları ve askerleri çoğaldı. Daha sonra Nasr b. Seyyâr ile Merv yakınlarında karşılaşan Yahya bu sefer mağlup oldu, öldürülerek asıldı, cesedi yakıldı⁵³ ve kesilen başı Velid b. Yezid’e götürüldü. Bu elim olay ise 125/743’te cereyan etmiştir.⁵⁴ Hicrî 125/743’te Hişam b. Abdülmelik ölmüş ve yerine II. Velid b. Yezid geçmişti. 122/740’ta Zeyd b. Ali’nin öldürülmesinden sonra başlayan süreç içerisinde Yahya b. Zeyd’in yakalanmasının ve mahkûmiyetinin Hişam; katledilmesinin ise Velid zamanında cereyan ettiği anlaşılmaktadır.

Bazı rivayetlere göre Yahya’nın cansız bedeni, Ebû Müslim el-Horasanî’nin Emevîler’e karşı ayaklandığı zamana kadar Cüzcan’da asılı kalmış ve daha sonra Ebû Müslim tarafından defnettirilmiştir.⁵⁵ Neticede babasının hareketini Horasan’da tekrar diriltmek isteyen Yahya b. Zeyd de babasıyla aynı akibeti paylaşmaktan kurtulamamıştır.⁵⁶ Onun isyan edeceğini haber alan İmam Cafer es-Sâdık’ın, Yahya’ya mektup yazarak onu bu hareketten vazgeçirmeye çalıştığı, eğer tavsiyesine kulak vermezse babası gibi öldürüleceğini söyleyerek uyardığı bilinmektedir. Fakat bu ikaz maalesef Yahya üzerinde etkili olmamıştır.⁵⁷

c) Abdullah b. Muaviye b. Cafer b. Ebî Tâlib (127/744)’in İsyanı

Yahya b. Zeyd (125/743)’in şehit edilmesinden bir buçuk yıl kadar sonra Hâşimoğulları’ndan diğer önemli bir şahsiyet olan Abdullah b. Muaviye b. Cafer b. Ebî Tâlib, “Hâşimîler hilafete Emevîlerden daha layıktır” deyip Kûfe’de kendisine biat edenlerle birlikte bir kıyam hareketi başlatmıştı (127/744). Kûfe Valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz ilk başta müsamahalı davranmış ise de, kaleyi ele geçirmeleri üzerine harekete geçerek onları mağlup etmiştir. Ayaklanma hareketi bastırılınca Abdullah b. Muaviye İran’a gitmiş ve iki yıl sonra tekrar biat alarak hareketi başlatmış Cibâl, İsfahan ve Rey bölgelerini hâkimiyeti

51 Makrîzî, *Kitâbu’l-Mevâ’iz*, III, 438.

52 en-Neşşâr, *İslamda Felsefe Fikrinin Doğuşu*, s. 162.

53 Taberî, *Tarih*, IV, 536-538.

54 Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 20.

55 Seyyid Abdülaziz Sâlim, *Târîhü’l-Devleti’l-Arabiyye*, Dârü’n-Nehdati’l-Arabi, Beyrut 1986, s. 655.

56 *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, 459; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 20.

57 Muhammed b. Şâkir el-Küttübî, *Fevâtü’l-Vefâyât ve’z-Zeylû Aleyha*, Dârü’s-Sâdr, Beyrut 1973, II, 38.

altına almıştı.⁵⁸

Söz konusu iki isyan girişiminde de Ebû Cafer (el-Mansur), Ebû'l-Abbas (es-Seffâh) ve İsa b. Ali gibi Abbasoğulları'nın önemli sîmaları tarafından Abdullah b. Muaviye'nin hareketine destek verildiği rivayet edilmektedir.⁵⁹ Hatta Abdullah b. Muaviye, kendisine biat eden İran'daki bir bölgeye, sonraki dönemde hilafete geçecek olan Ebû Cafer'i vali olarak tayin etmiştir.⁶⁰ İsfahan, Fars, Ehvaz ve Kirman bölgelerinin itaat ve biat ettiği Abdullah b. Muaviye 127/744 yılında Halife II. Mervan b. Muhammed'in komutanlarından Âmir b. Dubâra tarafından da mağlup edilince Horasan'a çekilmiş ve burada Ebû Müslim tarafından öldürülmüştür.⁶¹

Zeyd b. Ali ve oğlu Yahya'nın başarısız isyan girişimleri ve bu olaylar esnasında çok sayıda insanın telef olması, daha sonra Abdullah b. Muaviye'nin aynı akibete uğraması Hâşimoğulları'nın Emevî idaresine son vermek için acilen hazırlıklara başlamalarına sebep olmuştur.

3. HÂŞİMOĞULLARI'NIN EMEVÎ İDARESİNE SON VERMEK İÇİN SİYASÎ HAZIRLIKLARI VE BU SÜREÇTE İMAM CAFER ES-SÂDIK'IN TUTUMU

Hâşimoğulları'nın, hem Alioğulları'nı hem de Abbasoğulları'nı içine alan sülale olduğu üstte belirtilmişti. Onların Emevî idaresine son vermek için yaptıkları hazırlık sürecinin dönüm noktası, kendi aralarında bir lider seçimi için Mekke ile Medîne arasındaki Ebvâ köyünde yapılan toplantıdır. Bu toplantının 127/745 yılında gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Söz konusu toplantıda Hz. Ali'nin soyundan gelen Hasanoğulları'nın lideri pozisyonunda olan Abdullah b. Hasan, oğlu Muhammed b. Abdullah'ı Hâşimoğulları'nın lideri olarak öne çıkarmış ve kıyamın önderi ve beklenen "Mehdî" olarak ona biat edilmesini istemiştir. "en-Nefsü'z-Zekiyye" lakabıyla da tanınan Muhammed, küçüklüğünden beri ailesi, özellikle babası tarafından Mehdî diye takdim edilmekteydi. Nitekim Mehdî olacak zatın Hz. Peygamber ile babasının da Hz. Peygamber'in babasıyla aynı adı taşıyacağı rivayet ediliyordu. Bu ve benzeri haberler Hasanoğulları'nın, Muhammed b. Abdullah'ın Mehdîye-ti konusundaki fikirlerini teyit eder nitelikteydi.⁶²

58 Taberî, *Târîh*, VII, 302-309, 371-374; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 333-336; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kufî Ceşşiyârî, *Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, nşr. Mustafa Sekkâ, Şeriketü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1980, s. 98.

59 Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 25.

60 Ceşşiyârî, *Kitabü'l-Vüzerâ*, s. 98.

61 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 370-371; *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, 430.

62 Bkz. Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. Ali b. Hamdûn Ebû'l-Meâlî Bahauddîn el-Bağdâdî, *et-Tezkiretu'l-Hamdüniyye*, Dâru Sâdır, Beyrut 1417/1997, IX, 148; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İberî Cemalüddîn Yuhanna Mar Grîgorius b. Ehrun (Harun - Aaron) b. Toma el-Malati, *Tarîhu Muhtasari'd-Düvel*, Dâru's-Şark, Beyrut 1992, s. 122; İbn Haldûn, *Dîvanu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Tarîhi'l-Arabi ve'l-Berberi Ve Men Aserehüm Zevî'l-Şe'ni'l-Ekberi* (*Tarîhu İbn Haldûn*), I-VIII, Dâru'l-Fîkr, Beyrut 1988, IV, 7; Süleyman b. Selimullah er-Ruhaylî, *et-Tarîhu İnde İbn Ebî Şeybe*, el-Camiatu'l-İslamiyye, Medîne 1417/1997, s. 588; Abdülazîz ed-Dürî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Evvel*, Dâru't-Talîa, Beyrut, 1988, s. 61; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 22; Mehmet Azimli, "Abbâsiler Dönemi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve

Bu toplantıya, Hz. Ali soyundan gelen Hüseyinoğulları'nın lideri vasfıyla İmam Cafer es-Sâdık da katılmıştı. Abbasoğulları'nı ise Abdullah b. Abbas'ın torununun çocukları olan İbrâhim b. Muhammed b. Ali, Ebû'l Abbas ve Ebû Cafer el-Mansur temsil etmiştir. Ebû Cafer el-Mansur'un hemen Muhammed b. Abdullah'a biat ettiği ve şöyle dediği nakledilir: "Neden kendinizi aldattıyorsunuz? Allah'a yemin ederim ki bildiğiniz gibi insanlar bu gençten başka birine ne uyarlar ne de daha çok boyun eğerler!" Bu sözlerden sonra İmam Cafer es-Sâdık hariç, orada bulunanların hepsi Muhammed b. Abdullah'a biat etmiştir. Ona biat edenler arasında babası Abdullah b. Hasan ve oğlu İbrahim; Abbasoğulları'ndan İbrahim b. Muhammed b. Ali ve Salih b. Ali gibi isimlerin yer aldığı da belirtilmektedir.⁶³

İmam Cafer es-Sâdık bu toplantıya, tam da Abdullah b. Hasan'ın bütün Hâşimoğulları'nı oğlu Muhammed'e biat için davet ettiği sırada gelmişti. Duruma muttali olunca: "Ey Ebû Muhammed Allah'tan sakın, kendine ve ailene dön. Bu iş bizim işimiz değil. Hilafet büyük amcamız Abbas'ın çocuklarına nasip olacaktır. Şayet bunu kabul etmiyorsan, oğlun için değil kendin için biat al. Çünkü sen oğlundan üstünsün"⁶⁴ demiştir. Ebû Zehrâ bu rivayeti, "Sen yaşlısın istersen sana biat edeyim. Allah'a yemin olsun ki ne ona biat ederim ne de senden vazgeçerim" şeklinde kaydeder.⁶⁵ İmam Cafer es-Sâdık'ın bu itirazını, Hüseyinoğulları'nın Hasanogulları'na kıskançlığı şeklinde algılayanlar da olmuştur.⁶⁶

Rivayetlerin çoğu, toplantıda hazır bulunan Ebû Cafer el-Mansur'un teklifiyle İmam Muhammed b. Abdullah'a biat edildiği yönünde ise de, muhtemelen belli bir şahıs üzerinde birleşmeden toplantı sona ermiştir. Hüseyinoğulları'nın en önemli şıması ve kendisine bağlı geniş bir cemaatin lideri olan İmam Cafer es-Sâdık, Muhammed b. Abdullah'ın liderliğine itiraz edip olumsuz tavrını açıkça beyan ederken, toplantıya davet edilen Abbasoğulları'nın muhalif bir kimlik sergilemedikleri anlaşılmaktadır.⁶⁷

Bize ulaşan nakillere göre İmam Cafer es-Sâdık'ın biatta bulunmayışı Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin babası olan Abdullah b. Hasan'ı kızdırmıştı. Nitekim İmam Cafer es-Sâdık ona: "Allah'a kâsem ederim, gerçek şu ki bu görev sana da oğullarına da nasip olmayacaktır. (Seffâh'ı göstererek) Şu adama, sonra da (Mansur'u göstererek) şu adama ve onun oğluna nasip olacaktır. Onlar iktidarda iken öyle günler gelecek ki çocukları 'Emir' yapacaklar, kadınlara akıl danışacak duruma gelecekler" demiştir. Bunun üzerine, "Ey Cafer, Allah'a yemin ederim ki Allah sana bilinmezlerini bildirmiş değildir. Sen bunları sırf benim

Kardeşinin İsyamı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2008) VIII/3, s. 57.

63 Bkz. Ebû'l-Meâlî, *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, IX, 148; Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, II, 427-428; Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 51; Hodgson, "Dja'far al-Sadık", *The Encyclopedia Of Islam*, Leiden, II, 374; Atalan, *Cafer-i Sadık*, s. 30-31; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt-İslam Tarihinde Ali-Fâtıma Evladı*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s.140.

64 Ahmed b. Yahya b. Cabir Belâzuri, *Kitâbu'l-Cümel min Ensâbil-Esrâf*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996, III, 78; Ebû'l-Meâlî, *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, IX, 149; İbn HaldûnEbû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997, I, 505; Atalan, *Cafer-i Sadık*, s. 31.

65 Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 50.

66 Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 22-23; Ahmed eş-Şâmî, *ed-Devletü'l-İslamiyyetu fî Asri'l-Abbâsîyyi'l-Evvel*, Demmam 1983, s. 74.

67 Bkz. Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 22-23; eş-Şâmî, *ed-Devletü'l-İslamiyye*, s. 74.

oğlumu kıskandığın için söylüyorsun” diyen Abdullah b. Hasan’a, İmam Cafer es-Sâdık şöyle karşılık vermiştir: “Allah’a yemin ederim ki senin oğlunu kıskanmış değilim. Şu adam var ya (Mansur’u gösterir) senin iki oğlunu Ahcârü’z-Zeyt’de öldürecektir.” İmam Cafer es-Sâdık’ın tahmini aynen çıkmış, mukadderat tahakkuk etmiş ve onlar öldürülmüştür. İstikbale dair verdiği bu haber, İmam Cafer es-Sâdık’ın kerametlerinden sayılmaktadır.⁶⁸

İmam Cafer es-Sâdık’ın söz konusu itirazı, kanaatimizce ileri görüşlülüğünün, siyâsî hadiselerine derin vukûfiyetinin ve sahip olduğu İlahî mevhibenin neticesiydi. Ali Sami en-Neşşâr bu durumu İmam Cafer es-Sâdık’ın ilhama mazhariyeti ile açıklar.⁶⁹ Ahmed eş-Şâmî ise: “İmam Cafer es-Sâdık Abbasoğulları’nı hilafete daha ehil görürdü fakat Alioğulları’nın başında Muhammed b. Abdullah ve kardeşi İbrahim bulunuyor, Abbasoğulları ile ilgili öne sürülen delil ve hüccetleri kabul etmiyorlardı” der.⁷⁰

Daha sonra yaşananlar İmam Cafer es-Sâdık’ın itirazının ve tavsiyelerinin ne denli haklı olduğunu ispat etmiştir. Aksini iddia edenler olmuşsa da,⁷¹ İmam Cafer es-Sâdık’ın tutumunu aile içi bir muhalefet olarak değil, kendini belli etmeye başlayan Abbasî etkinliğinin farkında oluş ve ileri görüşlülük olarak değerlendirmek daha doğrudur.⁷² Rivayetlere göre Seffâh’tan sonra başa geçen Mansur, bu durumu İmam Cafer es-Sâdık’ın verdiği haberin doğru çıkması olarak yorumlamış, ona “Sâdık” lakabını vermiş ve onu daima “Sâdık” diyerek anmıştır.⁷³

Dönemin şartları Abbasoğulları ile Alioğulları’nıhilafetin Hâşimoğulları’na geçmesi hususunda birlikte hareket etmeye mecbur kılıyordu çünkü Emevîler’in bezdirici tutumlarından iki taraf da memnun değildi. Ayrıca bu iki sülale önceleri başa geçecek şahsın hangi taraftan olacağını önemsemiyorlardı.⁷⁴ Bazı müelliflere göre, Emevîler ve Abbasîler arasındaki mücadele dönemi, onlar birbirleri ile meşgul oldukları için Alioğulları’nın nispeten ağır baskılardan kurtulduğu bir zaman dilimidir. Bu dönem h.95/713-714’ten başlar ve İmam Muhammed el-Bâkır ve İmam Cafer es-Sâdık’ın ve kısmen İmam Mûsa el-Kâzım’ın imamet dönemlerini kapsayacak şekilde yaklaşık 80 yıl sürer. Bu dönem içinde onlar parlak ilimlerini neşretmekle vakit geçirmişlerdir.⁷⁵

Abbasî davetçilerinin hicrî 100 tarihlerinden beri faaliyete başladığı ve toplantılar düzenlediği söylenir.⁷⁶ Bu tarih, İmam Cafer es-Sâdık’ın ilk gençlik dönemlerine rastlar. İdareyi

68 Bkz. Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşraf*, III, 78; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 505; Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 51; Atalan, *Cafer-i Sâdık*, s. 31.

69 en-Neşşâr, *İslamda Felsefe*, s. 163.

70 Ahmed eş-Şâmî, *ed-Devletü’l-İslamiyye*, s. 74.

71 Bkz. Bahaüddin Varol, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Yediveren Kitap, Konya 2004, s. 97-98.

72 Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 141.

73 Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 51; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 34.

74 Ali İpek, *Abbâsîler Döneminde Âli-i Beyt-Hilafet İlişkileri (762-815)*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Kars 2002, s. 10.

75 Vâizzade Horasânî, “Devrül-İmami’s-Sâdık- fi Hareketi’l-İlmiyyeti Fi Sadri’l-İslam”, *El-İmam Cafer es-Sâdık-Drasât ve Ebbâs*, Müsteşâriyyetü’s-Sekâfe, Şam, ts., s. 256-257.

76 Muhammed Mâhir Hammâde, *el-Vesâiku’s-Siyasiyyetu ve’l-İdâriyyetu’l-Âidetu li’l-Asri’l-Abbâsiyyi’l-Evvel*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1981, s. 35.

Emeviler'den almaya yönelik hazırlık döneminde, faaliyetlerin ağırlık merkezi, Şîilerin geleneksel kalesi olan Kûfe şehri değil Horasan bölgesiydi. Kûfelilerin güvenilmez olduğu, Alioğulları'nın çeşitli isyanlarında defaatle ortaya çıkmış bir durumdu. Bu nedenle Irak bölgesinin mevcut idareye başkaldırı girişimi için merkez seçilmemesi gerekiyordu.⁷⁷

Emevî hilafetinin sonlarına doğru Abbasî davetçileri özellikle Horasan bölgesinde yaptıkları aleyhte propagandayiyice şiddetlendirmişlerdi. Her yerde orduyu Abbasîlere biat etmeye davet ediyorlardı.⁷⁸ Bu davetin “Âl-i Muhammed rızası için” yapıldığı söylenir. Alioğulları ve onların taraftarları da davetin böyle olmasını muhtemelen “Emevî idaresi yıkılırsa halk İmam Cafer es-Sâdık'a teveccüh eder” şeklinde yorumladıkları anlaşılmaktadır. Ancak Abbasoğulları kendi aralarında Ebû'l-Abbas'ı imam tayin etmiştiler. Alioğulları ve taraftarları ise bu duruma engel olabilecek ve hilafeti ele geçirebilecek bir güce sahip değillerdi.⁷⁹

Bütün bu süreç içinde İmam Cafer es-Sâdık'ın siyasetten uzak durduğu bilinmektedir. Nitekim Ebû Müslim el-Horasânî, Emevîleri yıkmak niyetiyle kıyama niyet edince hilafeti İmam Cafer es-Sâdık'a teklif etmiş, İmam Cafer ise bu teklifi kabul etmemiş hatta onun gönderdiği mektupları da yakmıştı.⁸⁰ Ebû Seleme el-Hallâl da aynı şekilde İmam Cafer'e Hâşimoğulları'nın başına geçerek halife olmasını teklif eden bir mektup göndermişti.⁸¹ Hatta rivayete göre Abdullah b. Hasan ve Ömer b. Zeyne'l-Âbidîn için de birer mektup hazırlamış ve elçiye İmam Cafer kabul etmezse Abdullah'a, o da kabul etmezse Ömer'e gitmesini emretmişti. İmam Cafer bu teklif mektubuna cevabını da yine onu yakarak ortaya koymuştur.⁸² Öte yandan Ömer de aynı şekilde: “Ben onun bahsettiği adamı bile tanımıyorum. Dolayısıyla, kendisine olumlu cevap vermem mümkün değildir” diyerek Ebû Seleme'nin teklifini kabul etmemiştir.⁸³

Aynı mektubu alan Abdullah b. Hasan ise böyle bir teklife sevinerek İmam Cafer es-Sâdık'ın yanına gelmiş ve şöyle demişti: “Bu mektubu bana Ebû Seleme göndermiş. Beni Halîfe olmaya davet ediyor. Mektubu da Horasanlı bazı taraftarlarımız getirdiler.” İmam Cafer es-Sâdık: “Horasanlılar ne zamandan beri sizin taraftarlarınız oldular? Yoksa Ebû Müslim'i oraya sen mi gönderdin? Horasanlı herhangi bir kimsenin ismini bilir, kendisini tanıır mısın? Birbirinizi tanımadığınız halde, Horasanlılar nasıl olur da senin taraftarın olurlar?” diyerek kaygısını dile getirir. Abdullah, “Niçin böyle konuşuyorsun?” diye sorunca İmam Cafer: “Allah şahittir ki ben her müslümana nasihat etmeyi kendime vazife bilirim.

77 Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 13.

78 Horasânî, “Devrül-İmami's-Sâdık”, s. 256-257.

79 İpek, *Abbâsiler Döneminde*, s. 10.

80 Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 154; Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, III, 261; Şemseddîn Sâmî, *Kâmüsül-'Alâm*, III, 1821.

81 Ahmed el-Mekki İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâku'l-Mubrika fî'r-Reddi Alâ Ehlil-Bid'âi ve'z-Zendeka*, İstanbul 1994, s. 202; Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, III, 262.

82 Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, III, 261; Abdülmün'im el-Hâşimî, *el-Hilâfetül-Abbâsîyye*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 36.

83İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, s. 152.

Sana nasihat etmem mümkün müdür? Ey Abdullah sen kendini boş heveslere kaptırmama. Bu devlet onlara müyesser olacak” demiştir. Bu sözler Abdullah’ın hoşuna gitmemiştir. Kızarak İmam Cafer es-Sâdık’ın kendisini kışkandığını söylemiş ve onun yanından ayrıılırken de elçiye davete katılacağını vadetmişti. Bunun üzerine İmam Cafer, bunları ona nasihatla bulunmak için söylediğini ve Ebû Seleme’nin aynı mektubu kendisine de gönderdiğini açıkladı. Fakat Abdullah, oğlu Muhammed’in herkes tarafından benimsendiğini ve ona Mehdi gözüyle bakıldığını ileri sürüp düşüncesinden vazgeçmemiştir. Abdullah b. Hasan Medîne’de önde gelen tâbiin arasındaydı. Özellikle Hz. Ali’nin şahsiyeti, Halife seçilmesi ve zamanında meydana gelen hadiselerle ilgili derin bir birikime sahipti. İmam Cafer es-Sâdık’ın teklife olumsuz cevap verilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamış olmasının altında yatan nedenlerden biri, Horasan’daki taraftar kitlesinin Abbasîlere nazaran oldukça zayıf olduğuna dair öngörüsüdür.⁸⁴

Keza Halife Ebû'l-Abbas es-Seffâh zamanında, Abbasî propagandacılarının en önde gelenlerinden Bessâm b. İbrahim, İmam Cafer es-Sâdık’a biat etmek istediğini bildirmiş ve ondan olumsuz cevap almıştır. Hatta İmam Cafer bu mektubun, kendisinin esas niyetini açığa çıkarmak amacıyla Halife es-Seffâh tarafından gönderilmiş olabileceğinden şüphelenerek Halîfeye müracaat etmiş, neticede Bessâm yakalanarak asılmıştır.⁸⁵

İmam Cafer es-Sâdık Emevî idaresinin şiddetli baskılarına, örneğin çoğu zaman minberlerden dedesi Hz. Ali’ye hakaretlerin yağdırıldığı durumlara bile büyük bir sabırla dayanarak ilim ve irşatla meşgul olmuş, hadîs rivayetini ve özellikle ehl-i bid’a ile mücadeleye önem vermiştir.⁸⁶ Aslında bütün tarihsel süreç içerisinde Alioğulları’nın, bir taraftan mevcut yönetimin yanlışlarına karşı muhalif yaklaşımlarını sürdürürken diğer taraftan da hakkâniyet çizgisini aşmama konusunda hassasiyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in, kendisini tenkit etmelerine rağmen Mervan’ın arkasında namaz kılmaları; ailesine revâ görülen muamaleden sonra İmam Zeyne'l-Âbidîn’in, zor durumda kalan Mervan’ın ailesini himaye etmesi ve ondan rivayette bulunması bu konuda verilebilecek iki önemli örnektir. İmam Zeyne'l-Âbidîn’in, ülke içinde silahlı isyandan kaçınmakla beraber mevcut iktidara destek de vermeyerek sergilediği bu bilinçli tavrı bir nevi çekimserlik şeklinde açıklamak mümkündür. Bu çizginin İmam Muhammed el-Bâkır, İmam Cafer es-Sâdık, İmam Mûsa el-Kâzım, İmam Alî er-Rızâ ve onların yolunda giden Alioğulları tarafından da takip edildiği görülmüştür.⁸⁷

84 Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Tarih*, III, 255; V, 451; VII, 423; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin Mes’ûdî, *Murricu’z-Zeheb ve Meâdinu’l-Cevher*, Beyrut 1965, III, 254; Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, Beyrut, 1328/1910, II, 131; el-Heytemî, *es-Savâku’l-Mubrika*, s. 202; İbn Tıktaka, *el-Fabri*, s. 151-152; Ziriklî, *el-A’lam*, IV, 78; Ahmed Emîn, *Duha’l-İslam*, III, 262; Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 143.

85 Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşraf*, IV, 225.

86 Muhammed Halîlî, *Min Emâli’l-İmâm es-Sâdik*, Müessesetü’l-A’lemî, Beyrut, tsz., IV, 154; Tebrâiyan, “Hayâtu’l-İmami’s-Sâdik”, s. 303.

87 Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 91-92.

4. ABBASİLER'İN İLK DÖNEMİNDE EHL-İ BEYT'İN İSYAN HAREKETLERİ VE İMAM CAFER ES-SÂDİK'IN TUTUMU

Tarihsel süreç içerisinde Hz. Hüseyin'in (61/680), Zeyd b. Ali'nin (122/740) ve Yahya b. Zeyd'in (125/743) siyasi hareketlerinin başarısızlıkla sonuçlanması ve taraftarlarıyla beraber bu liderlerin acımasızca katledilmesi, Abbasoğulları için siyasi faaliyetlerinde göz önüne alacakları önemli dersler olmuştu. Bu nedenle onlar, planladıkları ihtilal hareketi için uzun bir hazırlık dönemi öngörmüşüdüler.⁸⁸ Hilafetin Abbasilere geçiş sürecinde Ebû Müslim el-Horasânî'nin,⁸⁹ Hâşimîler soyunun birçok üyesini öldüren Emevîler'den intikam alınmasının lüzumu üzerinde durduğu bilinmektedir. Ebû Müslim'in ortaya çıkardığı siyah bayrakların, eskatolojik bir sembol olarak Emevîlerin yaptığı katliamlar için; ayrıca sair Araplar ve tahkir edilmiş Mevâlîlerin uğradığı bütün haksızlıklar için tutulan matemî ifade etmeyi amaçladığı söylenir.⁹⁰ Şunu da belirtmek gerekir ki Emevîler'in son 5 yılında Halîfelik yapan "Himâr" lakaplı Mervan b. Muhammed b. Mervan b. el-Hakem el-Ca'dî, kendinden önceki halîfelerden şaşılacak derecede farklıydı. Gayet kıymetli, dâhi, savaşçı ve son derece sabırlı olan Mervan, şiddetli siyasi olaylarda kılıç çekmemiş ve kimseye sıkıntı da vermemişti.⁹¹

Hicrî 129 yılı Ramazan Bayramı'nın ilk gününe denk gelen 15 Haziran 747 tarihinde, Abbasî taraftarlarının toplu halde buldukları Sikazenç'te İmam İbrahim'in gönderdiği siyah bayraklar açılmış ve aynı gün Abbasîler namına hutbe okunmuştur. Ebû Müslim, çoğunluğunu Arap olmayanların oluşturduğu taraftarlarını Kur'ân ve sünnet üzerine yemin ettirerek, Peygamber sülalesinden herkesin üzerinde ittifak edeceği birine biate davet etmişti. Çok geçmeden bu arzu gerçekleşti ve 12 Rebülevvel 132/28 Kâsım 749'da Kûfe Camii'nde minbere çıkan Ebû'l-Abbas es-Seffâh, Emevî Devleti'nin yıkıldığını ve yeni bir dönemin başladığını ilan etti. Böylece Mansur'un sağ kolu hükmünde olan Ebû Müslim

88 Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 13.

89 Halîfelîğin Abbasîlere geçmesinde büyük rol oynayan Ebû Müslim, Ebû Cafer el-Mansur'un Halîfelîği döneminde onun sağ kolu mesabesindeydi. Çoğu tarihçi onun İranlı olduğuna kâni ise de, Arap olduğunu hatta Abdullah b. Abbas'ın neslinden olduğunu iddia edenler de vardır. Ebû Müslim son derece zeki, kararlı ve tecrübeli bir insandı. Hayatı boyunca bu özelliklerine ters düşecek bir şey de yapmadı. 128-132/745-750 yılları arasında İmam İbrahim, Seffâh ve Mansur'u Humeyme'deki yakın çevreleri hariç henüz hiç kimse tanımazken, Ebû Müslim'in ismi bütün İslam âleminde bilinmekteydi. Abbasîler'in yönetimi ele geçirdikleri 132/750 yılından itibaren de onun ismi devlet için bir zırh gibi görülmüştür. Ebû Müslim, bu dönemde devlete karşı oluşan her hareketi bastırmıştı. Ne var ki, bir Arap atasözünün de dediği gibi, "Bir kında iki kılıç bulunamaz"dı. Ebû Müslim her ne kadar Abbasî Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynamış idiyse de, onun bu özelliği devletin kurulmasından sonra, kendisiyle Abbasî Halîfeleri arasında bir itimatsızlığın doğmasına da sebep olmuştu. Neticede, kıtal faaliyetlerinde başarılı oynayan Ebû Müslim de aynı akıbeti paylaşmaktan kurtulamadı. Mansur, sonraki dönemde Mısır ve Şam valiliklerini kabul etmeyen Ebû Müslim'i güçlü rakip ve tehlikeli gördüğünden Medâin'e davet ederek bir suikastla ortadan kaldırmıştır. Bu suikast h. 137 yılının Şaban ayına (Ocak 756) tesadüf etmektedir. İbn Tıktaka bu konuda: "Devletin kurulmasında emeği geçen komutanlar, bazen Halîfenin istemediği kadar ilerler ve nüfuz sahibi olurlar. Bu kimselerin nüfuzları arttıkça bundan duyulan rahatsızlık da artar ve en sonunda ortadan kaldırılırlar" der. Ebû Müslim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 345-395; Mes'ûdî, *Murâcu'z-Zeheb*, III, 302; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefa*, Mısır 1952, s. 259; İbn Tıktaka, *el-Fabrî*, s. 165-168; el-Hâşimî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, s. 30-31; *Doğustan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, III, 87.

90 Hodgson, *İslâm'ın Serüveni (İslâm'ın Klasik Çağı: I. Cilt)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, I, 226.

91 el-İş, *ed-Devletü'l-Umeviyye*, s. 305.

el-Horasânî ile birlikte hilafet Abbasîler'e geçmiş oldu.⁹² İlk Halife "Seffâh" diye bilinen Ebû'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Alî b. Abdullah b. el-Abbas,⁹³ 4 sene 8 ay ve bir-iki hafta; ardından da kardeşi "Ebû Cafer el-Mansur" diye bilinen Abdullah, 21 sene 11 ay ve birkaç gün halîfelik makamında kalmıştır (136-158/754-775). Mansur hilafete geçtikten yaklaşık 10 yıl sonra hicrî 148 tarihinde İmam Cafer es-Sâdik vefat etmiştir

Abbasîler iktidara gelir gelmez Emevî Hanedanı'nın çeşitli zulümlerine uğramış Hâşimîlerin intikamlarını almak üzere harekete geçtiler. Bu intikam faaliyetleri son derece katı ve acımasız oldu. Abbasîler bir yandan intikam alırken bir yandan da Emevîlere mensup herhangi bir kuvvetin tekrar toparlanma ihtimalini ortadan kaldırmış oluyorlardı. Mesela Mervan b. Muhammed öldürüldükten sonra başı kesilerek Seffâh'ın önüne konmuştu. Bunu gören Seffâh secde ederek: "Beni sana üstün kılan Allah'a şükürler olsun. Hamdolsun ki Allah sen ve senin akrabalarındaki intikamımızı bırakmadı" demiş ve sonra şu mealdeki beyti okumuştur: "Onlar benim kanımı içseler doymazlardı. Onlara o kadar kinim var ki, ben de onların bütün kanlarını içsem yine doymam."⁹⁴ Seffâh, diğer Emevî liderleri öldürüldüğünde de şöyle demişti: "Ecelim ne zaman gelirse gelsin artık fark etmez. Çünkü ben Hüseyin'e ve öldürülen diğer Ali evladına karşılık, onları öldürenlerden ikiyüz kişiyi öldürdüm. Amcazâdem Zeyd b. Ali'ye karşılık Hişam'ın cesedini yaktım. Kardeşim İbrahim'e karşılık da Mervan'ı öldürdüm."⁹⁵

Söz konusu intikam faaliyetleri esnasında Abbasîler'in henüz hayatta olan Emevîler'i katletmekle kalmadıkları söylenir. Rivayetlere göre Abdullah b. Alî, Şam'da bulunan Emevî halîfelerinin mezarlarını açtırarak cesetlerine hakaretlerde bulunmuştur. Muâviye, Yezîd, Abdülmelik ve Hişam'ın mezarları kazılmış, sadece Hişam'ın cesedinin sağlam olduğu görülmüş; bu ceset önce kırbaçlanmış daha yakılarak külleri havaya saçılmıştır. Bunun sebebi, yıllar önce halife olan Hişam'ın zamanında Zeyd b. Ali'ye de bu şekilde muamele yapılmış olmasıydı.⁹⁶ Abbasîler'in gösterdiği bu tür katı ve acımasız tavırlar, muhtemelen toparlanmayı düşünebilecek olan Emevî taraftarlarına gözdağı vermeyi de hedefliyordu.

Yönetimi Abbasîler devralınca Alioğulları'nın tam anlamıyla rahat edeceğini sananlar olmuştu oysaki onlar bu dönemde de baskıya uğramaktan kurtulamadılar. Bazılarına göre Alioğulları bu dönemde, Emevî idaresi zamanında maruz kaldıklarından daha fazla takip ve baskıya uğramışlardır. Zamanın şairlerinden Ebû Atâ'nın, Abbasîler'in, selefleri olan Emevîler'i aratmadığına dair yazdığı "يا ليت جور بني مروان عاد لنا / وأن عدل بني العباس في النار" Keşke

92 Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 5; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 302.

93 İlk Abbasî Halifesi olan Ebû'l-Abbas es-Seffâh, 104/722-23 senesinde Humeyme'de dünyaya gelmiştir. Halife olarak yaptığı ilk konuşmada "Ben hem bol bol veren, hem de helak edip intikam alan bir insanım" demişti. "Seffâh" kelimesi: Bol ihsanda bulunan, güzel ve fasih konuşan, çok kan akıtan, kan dökmeyi çoğaltan gibi değişik anlamalara gelmektedir. Seffâh cömert, yumuşak huylu, ağır başlı, hayâ ve iyi ahlak sahibi, sözünden dönmeyen bir insandı. Bkz: Taberî, *Tarih*, V, 125-126; İbn Tiktaka, *el-Fabrî*, s. 147-149; es-Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefa*, s. 100.

94 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 20; İbn Tiktaka, *el-Fabrî*, s. 146.

95 Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 20-21; Nuri Ünlü, *İslam Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, I, 234.

96 Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 23-24; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, III, 51.

Mervanoğulları'nın zulmü bize geri dönseydi de / Abbasoğulları'nın adaleti cehenneme gitseydi"⁹⁷ şeklindeki beyt şiirsel bir abartıyı taşımakla beraber mânidardır. Bazı müelliflere göre İmam Cafer es-Sâdık bu dönemde, çekildiği uzletine devam etmiş ancak yaptığı eğitim ve öğretim faaliyetini askıya almıştır.⁹⁸ Abbasîler'in baskıcı politikasında, şüphesiz bazı Alioğulları'nın siyasi iktidarı ele geçirme düşünce ve gayretleri de etkili olmuştur.⁹⁹

Hicrî 132/749 yılının başlarına kadar tarih sahnesinde "Abbasoğulları" ve "Alioğulları" kelimeleri açıkça görülmemiştir. Bunların yerine her iki sülaleyi de ihtiva eden "Hâşimoğulları", "Hâşimîler", "Ehl-i Beyt" gibi tabirler kullanılmaktaydı. Bu iki grup, kendi hakları olduğu halde Emevîler tarafından gasp edildiğine inandıkları Halîfelîği ele geçirmek için onlara karşı birlikte mücadele veriyorlardı.¹⁰⁰ Bu tarihten sonraki dönemde ise: Müslümanların meşrû imamının hangi aileden olması gerektiği problemi, geçmiş dönemlerle kıyaslanmayacak bir ağırlıkta siyasi ve fikrî hayatın gündemine oturdu. İki taraf da, bulabildikleri her karakterdeki argümanı tartışma ortamına taşıdılar. Bu durum, farklı dini-siyasi grup ve tavırların çıkmasına veya bunların gelişmesine katkıda bulundu.¹⁰¹ Yönetimin Abbasîler'e geçmesiyle, Hâşimîler'in daima beraber hareket etmiş olan bu en önemli iki kolu maalesef rakip duruma gelmişti. Çünkü Abbasoğulları kendi aralarında Ebû'l-Abbas'ı imam tayin etmiştiler. Alioğulları ise, bu duruma razı değillerdi ancak onlara engel olabilecek ve hilafeti alacak güce de sahip değillerdi. Buna rağmen mücadeleden vazgeçmediler. Abbasî idaresine karşı ortaya çıkan önemli başkaldırı hareketleri şu şekilde cereyan etmiştir:

a) Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye (145/762)'nin İsyanı

İlk Abbasî Halîfesi Ebû'l-Abbas es-Seffâh, kendisiyle iktidar mücadelesine girişeceği tahminiyle Muhammed b. Abdullah'ın harekete geçmesinden endişe ediyordu. Abdullah b. Hasan ve kardeşi Hasan b. Hasan Enbâr'a gelerek, Ebû'l-Abbas'a bağlılıklarını bildirmişler, Ebû'l-Abbas da onlara büyük ikram ve ihsanlarda bulunmuş ancak bu arada Muhammed b. Abdullah ile ilgili kulağına gelen bazı rahatsızlıkları dile getirmeden de edememişti. Buna karşılık Abdullah b. Hasan ve kardeşi, ondan kendisine herhangi bir zararın gelmeyeceği hususunda güvence vermişlerdi.¹⁰² Halife Ebû'l-Abbas yine de bu aileye kuşku ile bakıyor, bir yandan idare ile ilgili söylediklerinden haberdar olmaya çalışıyor diğer yandan da onları yanına çekmeye çabalıyordu.¹⁰³ Dolayısıyla bu ilk Halife zamanında durum sakindi. Seffâh dört senelik bir hilafetten sonra ölünce halîfelik makamına kardeşi Ebû Cafer el-Mansur¹⁰⁴

97 Ebû Muhammed İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *es-Şi'ru ve's-Şuarâ*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2002, II, 758.

98 Nüreddin Âlî, *el-İmam Cafer es-Sâdık fî Nazari Ulemâ'î'l-Garb*, Dârü'l-Fâdıl, Dımaşk, 1996, s. 52.

99 İpek, *Abbâsîler Döneminde*, s. 10.

100 *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, III, 19.

101 Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 14.

102 Ahmed b. Ebû Yakûb İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâdih Yakubî, *Târibu'l-Yakubî*, II, 360; Ziriklî, *el-A'lam*, IV, 78.

103 Ahmed b. Muhammed İbn Abdî Rabbih el-Endelûsî, *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrut 1989, V, 61.

104 Suyûtî'nin naklettiği rivayetlere göre Mansur, Hadis ve Ensap ilimlerinde insanların en bilgisi idi. Heybet, cesaret, azim, isabetli görüş ve güç bakımından Abbasoğulları'nın en ileri geleniydi. Mal biriktirir, lüzumsuz lehiyat ve oyunları terk ederdi. İlim ve edebiyatta çok iyi, çok akıllı aynı zamanda fakihti. Bununla birlikte saltanatını

oturdu (136/754).

Mansur bu sırada Ebû Müslim el-Horasânî ile beraberdi ve Mekke'de bulunuyordu. Sef-fâh'ın öldüğünü ve kendisinin Halife olduğunu bildiren mektubu alan Mansur'un üzgün olduğunu gören Ebû Müslim: "Ben sizin bu üzüntünüzü anlayamıyorum, oysa siz halife oldunuz!" demişti. Mansurda üzüntüsünün sebebini, amcası Abdullah b. Ali¹⁰⁵'nin karşı harekete geçmesi ihtimalinden endişelendiğini belirterek açıklamıştı.¹⁰⁶ Bu durum Sef-fâh'ın ölümünden sonra Muhammed b. Abdullah'ın yanısıra kuşku duyulan kimselerin arttığını, bu arada Alioğulları'nın yanısıra Abbasoğulları'ndan da yönetim karşıtı hareketlerin ortaya çıktığını göstermektedir. Rivayetlere göre Ebû Müslim: "Sen bu hususta hiç endişelenme. Ben Abdullah meselesini hallederim. Onun askerlerinin çoğu Horasanlıdır bana karşı gelemezler" diyerek Mansur'a teminat vermiştir.¹⁰⁷ Mansur'un tahmin ettiği gibi, amcası Abdullah b. Ali çok geçmeden halkı kendisine biat etmeye davet ederek Nusaybin'de Halî-feliğini ilan etmiştir. Ebû Müslim komutasındaki bir ordu Nusaybin üzerine gönderilmiş, uzun süren çarpışmalardan sonra Abdullah b. Ali yenilmiş ve her zamanki gibi binlerce insan telef olmuştur. Tarihçilerin ifadesiyle Ebû Müslim, Mansur'un saltanatının yerleşmesi için altı yüz bin insanı mahkûm ederek öldürtmüştür.¹⁰⁸ Bu rakamın mübalağalı olduğu düşünülebilir ancak ölen insan sayısının yüzbinlerle ifade edilecek kadar büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Abbasî idaresine karşı Alioğulları'nın ilk meydan okuma faaliyeti Hz. Hasan'ın torunlarından Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye tarafından ortaya konulmuştur.¹⁰⁹ İyi eğitimi, cömertliği ve cesareti ile tanınan Muhammed aynı zamanda soyunun anne tarafında cariye olan bir hanım bulunmadığı için saf Kureyşî sayılırdı.¹¹⁰ Muhammed b. Abdullah ve ailesi için asıl tehlikeli dönem Halife Mansur başa geçince (136/754) başlamış oldu. Mansur tarafından bu önemli hareket bertaraf edilmek isteniyordu. Çünkü Mansur, ona biat edildiğini, çevresinde ciddi bir taraftar kitlesi olduğunu, babası Abdullah b. Hasan'ın da onu müjdelenen Mehdi olarak ilan ettiğini biliyor ve haliyle bir kıyam hareketinden korku-

güvenceye almak için çok adam öldürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bkz. es-Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefa*, s. 259-270; Kâdi Ebû Hanîfe en-Nu'man b. Muhammed et-Temîmî el-Mağribî, *Şerhü'l-Abbar fi Fedâilü'l-E'immeti'l-Atbar*, Dârü's-Sekaleyn, Beyrut, 1993, III, 306; İhsan Süreyya Sırma, *Abbâsîler Dönemi*, İstanbul, 2002, s. 17.

105 Abbasoğulları'ndan olan Abdullah b. Ali, Abbâsî devletinin kuruluşu aşamasında yararlılıklar göstermiş; özellikle son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed'i Zâp Savaşı'nda mağlup etmesi ve Emevî ailesinin bertaraf edilmesi sürecindeki faaliyetleri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Başarılarından dolayı Şam valiliği ile taltif edilmiş ve bu süreçte Abbâsî devletinin ilk halifesi Ebû'l-Abbâs'tan veliâhtlık sözü almıştır. Ancak bu söz tutulmayıp Ebû Cafer el-Mansûr ikinci halife olarak öne çıkınca, hilafetin kendi hakkı olduğu gerekçesiyle isyan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Güneş, "Kutsal Değerlerin Siyasete Alet Edilmesi Bağlamında Abdullah b. Ali İsyân", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, XI/22, ss. 75-103.

106 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 50.

107 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 50-51.

108 Sırma, *Abbâsîler Dönemi*, s. 17-18.

109 İbn Haldûn, *Tarîh*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 1988, VII, 14; İpek, *Abbâsîler Döneminde*, s. 11; Tebrâiyan, "Hayâtu'l-İmamî's-Sâdik", s. 303.

110 İpek, *Abbâsîler Döneminde*, s. 11.

yordu.¹¹¹ Daha önce belirtildiği gibi Abbasi ihtilali esnasında Mansur’unda dâhil olduğu bir grup, Alioğulları’nın en mütebariz siması olan Muhammed b. Abdullah’a biat etmişlerdi. Zaman içinde Alioğulları’nın Emevî idaresine nisbetle Abbasi yönetimi esnasında daha fazla baskıya maruz kaldıkları nakledilir. Bunun altında yatan en büyük nedenin, yönetim tarafından kuşkuyla yaklaşılan bu tür hareketlere karşı tedbir almak olduğu anlaşılmaktadır.¹¹²

Süreç içerisinde Medine’de toplanmış olan Alioğulları’na yönelik baskılar hissedilir derecede artmıştır. Mansur’un, görünürde hiç bir sebep yokken bu şekilde baskı yapması Muhammed’i kuşkulandırmış ve karşı tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu esnada Medine valisi Mansur’dan aldığı emirle Alioğulları’ndan bazılarını tevkif etmeye ve bu suretle vuku bulması muhtemel bir ayaklanmayı önlemeye çalışıyordu. Bunun üzerine ailenin ileri gelenleri olan Muhammed ve İbrahim valinin eline geçmemek için gizlenmek zorunda kaldılar. Hatta 139/757 yılında Mansur hac seferi esnasında Alioğulları’na ihşanlarda bulunmuş ve onların güvenini kazanmaya gayret etmiş, yine de Muhammed ve İbrahim’in ortaya çıkmasını sağlayamamıştı. Bu durum Mansur’un daha fazla kuşkulanasına ve sert tedbirler almasına sebep oldu. Artık Medine’de kalmanın tehlikeli olduğunun farkına varan Muhammed ve kardeşi, bu şehri terk ettiler. Yemen, Sind, Kûfe, Basra ve Medine gibi yerler arasında sürekli yer değiştirip takipten kurtulmaya çalışıyorlardı.¹¹³

Hicrî 144’te Muhammed’in babası Abdullah b. Hasan’ın hapsedilmesini emredildi.¹¹⁴ Abdullah b. Hasan,¹¹⁵ oğulları Muhammed ve İbrahim’den dolayı Mansur’un baskısına uğramıştı. Mansur da tıpkı Seffâh gibi, kendisine biat etmeyerek ortadan kaybolan Muhammed ve İbrahim’den endişe duyarak Abdullah b. Hasan’dan onları teslim etmesini¹¹⁶ veya yerlerini söylemesini istemişti. Ancak bu konuda olumlu bir cevap alamayınca Abdullah b. Hasan’ı; Hasan, İbrahim ve Cafer adlı kardeşlerini; oğlu Mûsa’yı ve diğer bazı akrabalarını

111 Dürî, *el-Asrı’l-Abbâsîyyu’l-Ervel*, s. 61.

112 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakubî, *Târîh*, II, 360; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman *ez-Zehabî*, *Tezkiretü’l-Huffâz*, Haydarabad, 1956, I, 180; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hîyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfyâ*, VI, 135 vd.; Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan ed-Diyarbakrî, *Tarîhu’l-Hamis fi Ahvâli Enfesi’n-Nefis*, Beyrut, tsz., II, 326; İbn Abdî Rabbih, *el-İkdu’l-Ferîd*, V, 61; Ziriklî, *el-A’lam*, IV, 78; Nüreddin Âlî Ali, *el-İmam Cafer es-Sâdik*, Dârü’l Fâdil, Dımaşk 1996, s. 52; Vilyem el-Hâzin, *el-Hadâretü’l-Abbâsîyye*, Menşuratü’l-Camiati’l-Lübniyye, Beyrut, 1974, s. 150; Haydar, *Câmiatü’l-İmam*, s. 82.

113 İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, V, 100-101; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, III, 92.

114 Taberî, *Târîh*, VIII, 451; Mes’ûdî, *Murûcu’l-Zeheb*, III, 299; Mustafa Fayda, “Abdullah b. Hasan b. Hasan”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 106.

115 Abdullah b. Hasan baba tarafından Hz. Hasan’ın anne tarafından Hz. Hüseyin’in torunudur. Yani Hz. Ali hem anne hem de baba tarafından onun büyük dedesidir. O, ailesinin en büyüğü, efendisi, fazilet ve ilim bakımından da en önde geleniydi. Abdullah insanların en güzeli olarak tanınıyordu. Abdullah b. Hasan ile Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin’in hilafet hususunda mücadeleleri olmuştur. Zeyd b. Ali, halifenin Hz. Hüseyin tarafından, Abdullah b. Hasan ise Hz. Hasan soyundan olması gerektiğini iddia ediyordu. Bkz. İpek, s. 29-31.

116 Bazı kaynaklarda geçen bir rivayete göre Mansur, Abdullah b. Hasan’a, gizlenen iki oğlunu getirtmesini söylemiş o ise şöyle cevap vermiştir: “Benim imtihanım Hz. İbrâhîm’inkinden daha büyük oldu. Allah ona oğlunu boğazlamasını emretmişti ve bu Allah’a taâtın gereği idi. Allah, *Muhakkak ki bu, apaçık bir imtibandı* (Sâffât, 37/106) buyurmuştur. Sen de benden oğullarımı öldürtmek için istiyorsun. Bu ise Allah’a işyandır.”

tutuklatmıştı. Abdullah b. Hasan ile birlikte on iki kişi¹¹⁷ oldukları söylenen aile efradı esir muamelesine maruz kalarak Kûfe'ye götürülmüş ve şehrin doğusundaki "İbn Hübeire" kasrında hapsedilmişlerdi.¹¹⁸ Onların Medine'den çıkarıldığını gören İmam Cafer es-Sâdik'in son derece üzüldüğü, gözyaşları sakalından süzülürken: "Vallahi bu insanlar gittikten sonra, Allah ne Mekke ne de Medine'yi korur"¹¹⁹ dediği, bize ulaşan haberler arasındadır. Bu arada Muhammed b. Abdullah'ı da daima ayaklanmadan vazgeçirmeye çalışarak ona itaati tavsiye etmiştir.¹²⁰

Muhammed b. Abdullah 145/762 yılı Recep Ayı başında filen kıyam hareketini başlatmış, hapishaneler basılarak Alioğulları ve destekçileri kurtarılmıştır. Abdullah b. Hasan'ın yetmişbeş yaşlarındayken zindanda vefat etmesinin, bu harekete kıvılcım olduğu ayrıca halifenin tutumu sebebiyle kıyama mecbur kaldığına dâir Malikî Mezhebî'nin kurucusu meşhur Malik b. Enes'ten fetva aldıkları da söylenir.¹²¹ Muhammed b. Abdullah kıyama Medine'de başlatmış ve birçok yerde kendisine Halife olarak biat edilmişti. Bunun üzerine Mansur Medine üzerine,¹²² amcasının oğlu İsa b. Mûsa el-Hâşimî komutasında dört bini süvarilerden oluşan büyük bir ordu gönderdi. İsa b. Mûsa'nın yanında Humeyd b. Kahtabe et-Tâî'de vardı.¹²³ Mansur'un İsa b. Mûsa'ya verdiği talimata göre: Muhammed'e isyandan vazgeçip itaat etmesi yönündeki çağrı yenilenecek, şayet karşı gelirse o zaman savaşılacak, zafer elde edilince de Medine halkı affedilecekti. Nitekim onlar muhacir ve ensarın soyundan gelen kimselerdi.¹²⁴ Bu dönemde Muhammed b. Abdullah ile Mansur'un karşılıklı restleşmeyle süren bir mektup trafiğinin olduğu da bilinmektedir.¹²⁵

Hendek Savaşı'nda olduğu gibi şehrin etrafında hendekler kazdırarak savunma yapmayı planlayan Muhammed b. Abdullah muvaffak olamadı. Çünkü bu hendekleri geçmek Mansur'un komutanı İsa b. Musa'nın birlikleri için zor olmamıştı. Muhammed üçyüz kişilik ordusuyla sokak muharebelerinde kahramanca savaştı ve Ramazan'ın 15'inde şehit edildi. Böylece hicrî 145 yılı içinde (Ekim 762) Medine'deki isyan bastırılmış oluyordu.¹²⁶ Muhammed'in büyük dede ve amcaları olan Hz. Ali, Hz. Cafer ve Hz. Ukayl'in torunları; Hz. Ömer ve Hz. Zübeyr b. Avvam'ın soyundan gelenler, ensar soyuna mensup olanlar ve

117 Ziriklî, *el-A'lam*, VI, 220.

118 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 106-107; Dürî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Ervel*, 62.

119 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 105.

120 Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve Vesâyâtü'l-Meşâbir ve'l- A'lam*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, III, 831.

121 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakübî, *Tarih*, II, 386; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 122; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 155; Ziriklî, *el-A'lam*, III, 220; Hammâde, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 39; Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, II, 442; Sırma, *Abbâsîler Dönemi*, s. 20; İpek, *Abbâsîler Döneminde*, s. 22-31; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, 93.

122 Sırma, *Abbâsîler Dönemi*, s. 20.

123 Yakübî, *Tarih*, II, 376; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 122; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, 93.

124 Hammâde, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 39.

125 Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 114-116; Ebû'l-Meâlî, *et-Tezkiretu'l-Hamdâniyye*, III, 414-418; İbn Haldûn, *Tarih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, IV, 7; Azimli, "Abbâsîler Dönemi...", s. 66-67.

126 Bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, 93; Dürî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Ervel*, s. 66.

sâir Kureyşliler ona bu kıyamda yardım etmişti.¹²⁷ İbn Kesîr'in rivayetine göre, Mansur'un emriyle Muhammed b. Abdullah'ın kesik başı beyaz bir tabağa konularak ülkenin her tarafında dolaştırılmıştır. Ayrıca Muhammed ile birlikte isyana katılan Medîneli eşrâfın bir kısmı affedilse de, diğer bir kısmı ya öldürülmüş ya da ağır şekilde dövülmüştür.¹²⁸

O günün şartlarında kesik bir başın, tabak içinde ülkenin her tarafında dolaştırıldığı şeklindeki rivayetlere temkinli yaklaşılması kanaatindeyiz. Ayrıca Mansur'un Medîneli eşrâfa yaptığı zulümler konusunda nakledilenlerin, isyanı bastırmakla görevli olan komutan İsa b. Mûsa'ya onlar hakkında takınacağı tavır konusunda verdiği talimatla tezat teşkil ettiği görülmektedir. Bu noktada, yaşanan büyük faciyanın bir takım abartılı rivayetlere sebep olması ihtimal dâhilindedir.

b) İbrahim b. Abdullah (145/763)'ın İsyanı

İbrahim b. Abdullah'ın Basra'da başlattığı ayaklanma hareketine¹²⁹ ağabeyi Muhammed'in Medine'de hilafet ordusu tarafından öldürülmesi neden olmuştur. İbrahim Basra'da kendi adına biat alıyor, Dârü'l-İmâre'yi ele geçirerek önce Basra'ya hâkim olmak, daha sonra da Mansur'la mücadele etmek istiyordu.¹³⁰ Basra Valisi o sırada Süfyan b. Muaviye b. Yezîd b. el-Mühelleb'ti.¹³¹ İbrahim b. Abdullah, Ramazan ayının ilk günlerinde Basra'yı, valinin savaşıp şehri teslim etmesiyle fethetmiş ve Kûfe'ye yönelmişti. Fakat daha önce Medine kıyamını bastıran İsa b. Mûsa tarafından durduruldu.¹³² Hicrî 145/763 yılı Şubatı'nda Kûfe yakınındaki Bâhamrâ'da yapılan savaşta on bin kişilik bir orduyla savaşan İbrahim öldürüldü ve isyan bastırılmış oldu. Onun da başının kesilip Mansur'a getirildiği söylenmiştir.¹³³

Hayatı ile ilgili detaylı bilgiye sahip olmadığımız İbrahim b. Abdullah 97-145/ 716-763 tarihleri arasında geçirdiği 47 yıllık ömründe güçlülüğü ve cesareti ile tanınıyordu. İyi bir eğitim gördüğü anlaşılan İbrahim'in, Arap tarihi ve edebiyatında bilgin ve aynı zamanda şair olduğu kaydedilir.¹³⁴ Yıllar önce Ebva'da yapılan toplantıda Hâsimoğulları'nın lideri olarak takdim edilen Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in Ebû Cafer el-Mansur'a karşı başlattıkları isyan hareketi, mücadele sürecinin Abbasîler dönemindeki ilk halkaları oldu. Bu zamana kadar Emevîler'e karşı beraber hareket eden Abbasoğulları ile Alioğulları, bu acı hadiselerle yollarını tamamen ayırmıştır.¹³⁵ İmam Suyûtî, Abbasîler ile Alioğulları arasına fitneyi ilk sokan şahsın Ebû Cafer el-Mansur olduğunu

127 Dürî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Ervel*, s. 63.

128 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 155.

129 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakûbî, *Tarih*, II, 377-378; Ziriklî, *el-A'lam*, I, 48; Dürî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Ervel*, s. 66; Sırma, *Abbâsîler Dönemi*, s. 20; Salâhüddin Halil b. Aybek es-Sâfedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefâyat*, Wiesbaden 1974, VI, 31.

130 İpek, *Abbâsîler Döneminde*, s. 35.

131 Yakubî, *Tarih*, II, 377.

132 Dürî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Ervel*, s. 66.

133 Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Tarih*, III, 245-265; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, VI, 189-203; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 161; Yakubî, *Tarih*, II, 378; Öz, "Cafer es-Sâdık", VII, 1; Dürî, *el-Asru'l-Abbâsîyyu'l-Ervel*, s. 66.

134 es-Sâfedî, *Kitâbu'l-Vâfi*, VI, 31; Ziriklî, *el-A'lam*, I, 48.

135 es-Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefa*, s. 261; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 29.

kaydeder ve insanların haksız yere öldürüldüğünü söyler.¹³⁶

5. İMAM CAFER ES-SÂDİK'IN ABBASÎ HALİFELERİYLE İLİŞKİLERİ

Ebû Cafer el-Mansur'un ilme ve âlimlere çok değer verdiği rivayet edilmektedir. Ancak siyasi mücadele ortamının sonucu olarak ehl-i ilmin ikinci planda kaldığı hatta küstürüldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin kendi zamanının müçtehit imamlarından olan Evzâî (157/774), kendisiyle görüşmek üzere davet edildiği Şam'da Mansur ile değil oğlu Mehdi ile görüşüp adeta Halîfeyi protesto etmiştir.¹³⁷ Mansur, Ebû Hanîfe (150/767)'yi devletin kadısı yapmak istemiş, Ebû Hanîfe ise bu teklifi reddetmiştir. Hatta Mansur'un ona otuz kırbaç ceza verdiği, daha sonra pişman olup gönlünü almak için otuz bin dirhem vermek istediği, ama Ebû Hanîfe'nin bu teklifi de geri çevirdiği rivayetler arasındadır. Ebû Hanîfe'nin bu tavrına karşı Mansur onu hapsedirmiştir. Mansur'un bu tavrının asıl sebebi İmam Ebû Hanîfe'nin yönetime karşı ayaklanan Alioğulları'nı gizliden gizliye desteklemesiydi.¹³⁸ Nitekim Ebû Hanîfe Emevîler döneminde Abbasîleri, Abbasîler döneminde ise Alioğullarını desteklemişti. Neticede Ebû Hanîfe, hapsedildiği hücrede gündün güne zayıflayıp rahatsızlanarak vefat etmiştir.¹³⁹

Hz. Peygamber'in amca çocukları olmaları bakımından Mansur, Abbasoğulları'nı Alioğulları'ndan üstün tutardı. Çünkü ona göre Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın çocukları, kızı Hz. Fatıma'nın çocukları olan Alioğulları'na nisbetle miras ve akrabalık bakımından Hz. Peygamber'e daha yakındı.¹⁴⁰ Muhammed b. Abdullah'a gönderdiği mektupta şunları yazmıştır: “Resûlullah'ın çocukları olduğunuzu söylüyorsun. Yüce Allah ise Kur'ân-ı Kerîm'de “**مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ**”¹⁴¹ buyuruyor. Siz O'nun kızının oğullarısınız. Kız çocuk akrabalık bakımından yakındır ama akrabalık onunla tevarüs etmez ve ona halîfelik caiz olmaz. Siz bu durumda imamete nasıl varis olursunuz?”¹⁴²

Karışık ve kanlı fitnelerin yaşandığı süreçte İmam Cafer es-Sâdık amcazâdelerinin isyanlarına sürekli karşı çıkmış, tarafsız kalmış¹⁴³ ve onlara başarılı olamayıp öldürülebileceklerini söylemiştir.¹⁴⁴ Hadiselerin İmam Cafer es-Sâdık'ın tahmin ettiği istikamette gelişmesi, daha sonra Şîa tarafından, onun geleceği bilen bir şahsiyet olduğu şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁴⁵ Çeşitli girişimlerin başarısız olması İmam Cafer es-Sâdık'ın siyasete ve isyan hareketlerine

136 es-Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefa*, s. 261.

137 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Enlîya*, VI, 135 vd.; Zehebi, *Tezkiye*, I, 180.

138 ed-Diyarбекрî, *Tarihü'l-Hamis*, II, 326.

139 el-Hâzin, *el-Hadâretü'l-Abbâsîyye*, s. 150.

140 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 116-117; Abdülmün'im el-Hâşimî, s. 21.

141 Ahzâb, 33/40: “*Muhammed sizden bir adamın babası değildir.*”

142 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 117-118..

143 Hodgson, “*Dja'far al-Sadık*”, II, 374; Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 80.

144 Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 80; Öz, “Cafer es-Sâdık”, VII, 1.

145 Öz, “Cafer es-Sâdık”, VII, 1.

karşı tutumunu, özellikle Şii toplum içinde popüler yapmıştır. İmam Cafer Halife Mansur döneminde, onun uygulamalarına muhalif olarak Irak'a gidip bir müddet orada ikamet etmiş fakat hilafet konusunda herhangi bir muarazaya girişmemiştir.¹⁴⁶ Başkaldırı için heveslenenlerin teklifleri onu aldatmadığı gibi siyasi otoritenin tehdit işaretleri de aynı şekilde onu tedirgin edememiştir. Bu arada İmam Cafer es-Sâdık'ın, ona bağlı olduğunu iddia eden grup içindeki aşırı uçları da kısmen tasfiye ettiği nakledilir. Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeyneb el-Esedî ve Mufaddal b. Ömer'in Caferî halkadan çıkartılması bu süreçte yaşanan iki önemli olaydır.¹⁴⁷

Halife Mansur ilk günden beri İmam Cafer es-Sâdık ve babası İmam Muhammed el-Bâkır'ın, Muhammed b. Abdullah ve onun babası Abdullah b. Hasan'dan daha faziletli olduğunu düşünüyordu.¹⁴⁸ Ona göre bu insanlar Alioğulları'nın en faziletlisi oldukları halde siyasi mücadeleden uzak durmuş insanlardı. Mansur, Alioğulları'nın bu en önemli kolunun sağladığı güven ve meşrûiyet zemininin tam idrâkindeydi. Buna rağmen daima tetikte olmuş, İmam Cafer es-Sâdık'ın çevresinde oluşabilecek hareketlere karşı gerekli her tedbiri almıştı.¹⁴⁹ Mansur, özellikle Ehl-i Beyt'ten iktidara başkaldırlılar olduktan sonra, istihbarat için İmam Cafer es-Sâdık'ın çevresine gözcüler ve casuslar da gönderiyordu. Almaya çalıştığı tedbirlerle birlikte Mansur, İmam Cafer es-Sâdık'ın canını sıkmak da istemiyordu. Çünkü zamanında Hişam, Zeyd b. Ali'yi baskı altına almış ve onu başkaldırmak zorunda bırakmıştı. Bu nedenle onu dikkatle izlerken, kontrolün ağırlığını hissettirmemeye çalışırdı.¹⁵⁰

İsyan endişesini dile getiren Mansur'un sorusu üzerine İmam Cafer es-Sâdık: “İnsanların içinde bize ve size en fazla düşmanlık yapan Emevî Sülalesi'ydi. Ben onların yönetimi altında yaşadığım halde ne böyle bir şey yaptım, ne de yapmaya niyetlendim. Peki, sen benim amcamın oğluyken şimdi sana nasıl ayaklanırım”¹⁵¹ diye cevaplamıştır. Bununla birlikte daima “kim siyaset isterse helak olur” diyen¹⁵² İmam Cafer es-Sâdık'ın, mevcut yönetimin icraatlarını tasvip ettiği ve onlarla barışık olduğu da söylenemez. Yani isyan hareketlerinden

146 Ahmed Atrıyyetullah, *el-Kâmusul-İslâmî*, Kahire 1963, I, 612; Ahmed Emîn, *Zubru'l-İslam*, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, III, 115.

147 Hasan b. Müsa Nevbahtî, *Firâku's-Şîa*, Dâru'l-Advâ, Beyrut, 1984, s. 37; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 32-33.

148 Taberî, *Tarih*, VII, 570; Ebû Cafer Muhammed b. Yakûb b. İshak Kuleynî, *el-'Usûl Mine'l-Kâfî*, İntişârât-ı İlmiyye, Tahran, 1389/1970, I, 310; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 34.

149 Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 34.

150 Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 45.

151 İmam Cafer es-Sâdık ile Halife Mansur arasındaki ilişkilerle ilgili çeşitli rivayetler için bkz. Cafer el-Halîlî, *el-Medhalu İlä Mensûati'l-Atebâti'l-Mukaddese*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1407/1987, s. 212; Ahmed Emîn, *Duba'l-İslam*, III, 265; Haydar, *Câmiati'l-İmam*, s. 81; Abdülhâlim el-Cündî, *el-İmam Cafer es-Sâdık*, Müessesetü Ensâriyan, Kum, 1995, s. 99; el-Habîb b. Tâhir, “Cafer es-Sâdık”, V, 319; Tebrâiyan, “Hayâtu'l-İmami's-Sâdık”, s. 302-303; en-Neşşâr, *İslamda Felsefe*, s.166; Nüreddin Âlî Ali, *el-İmam Cafer es-Sâdık*, s. 52; Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 62, 126; Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 33-34; Varol, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt*, s. 138; John B. Taylor, “Ja'far al-Sadiq”, *Biographical Encyclopedia Of Sufis: Central Asia and middle East*, New Delhi 2002, s. 207; Hodgson, “Dja'far al-Sadık”, II, 375.

152 Muhammed el-Halîlî, *Min Emâli'l-İmâm*, IV, 154; Fiğlal, *İmâmiyye Şîası*, s. 153; Öz, “Cafer es-Sâdık”, VII, 1; Yunus Emir Ali, VII, 622; Seyyid Ali Hüseyinî, *İmam Cafer es-Sâdık ve Fikri Akımlar*, Kevser Yayınları, İstanbul 2001, s. 59; Hodgson, “Dja'far al-Sadık”, II, 374; el-Habîb b. Tahir, “Cafer es-Sâdık”, V, 317-319; Tebrâiyan, “Hayâtu'l-İmami's-Sâdık”, s. 303; Horasânî, “Devrü'l-İmami's-Sâdık”, s. 256-257.

filen uzak durması yönetimi tasvip ettiğinden değil siyasetten uzak durmak isteşindendi. Muhtemelen siyasetten uzak bu tavrı Mansur'un ona ve çevresindekilere karşı takındığı tavrın en büyük sebebidir.¹⁵³

Rivayetlere göre, Halife Mansur haccetmek için Haremeyn bölgesine her gittiğinde, görüşmek için İmam Cafer'i saygı ve hürmet içinde yanına çağırıyor,¹⁵⁴ ona duyduğu muhabbeti izhar ediyor; onun görüşlerinden, nasihat ve ihtarlarından istifade etmeye çalışıyordu.¹⁵⁵ Medine Valisi Süleyman'ın İmam Cafer es-Sâdık'ın vefat haberini veren mektubu üzerine Mansur'un çok üzümlüp ağladığı, üç defa “إنا لله وإنا إليه راجعون” ve devamla “Cafer'in misli nerde bulunur?” dediğı rivayet olunur.¹⁵⁶ Yine Mansur'un, “Ehl-i Beyt'in içinde daima bir muhaddes (ilhama mazhar kişi) bulunur, günümüzün muhaddesi ise Cafer b. Muhammed'dir” dediğı aktarılmıştır.¹⁵⁷ Şii müelliflerden Muhsin el-Emîn bu noktaya işaretle: “Abbasiler, Ehl-i Beyt'e mensup İmam Cafer gibi Haşimi oldukları için, onunla iftihar etmiş ve ilmini neşretmesine zemin hazırlamışlardır” der. Fakat devamla: “Ta ki haset ve fitne baş gösterene kadar”¹⁵⁸ eklemesini de yapmayı ihmal etmez.

İmam Cafer es-Sâdık'la ilgili, “Ebû'l-Abbas es-Seffâh ve Mansur dönemlerinde Emevîler döneminde görmediğı sıkıntı ve şiddetli hallere maruz kaldı”¹⁵⁹ veya “Mansur yedi defa yanına çağırıp her seferinde onu öldürtmek istedi”¹⁶⁰ şeklindeki nakiller, üstte geçen rivayetlere uygun görünmemektedir. en-Neşşâr'ın *Mesâdiru's-Şîa*'dan yaptığı ilginç bir rivayete göre de: Halife Mansur İmam Cafer es-Sâdık'ın evinin yakılmasını emretmiş; İmam Cafer ise: “Ben toprağın asillerinin oğluyum, ben İbrahim Halil'in oğluyum” diyerek ateşin içinden yürüyüp çıkmıştır.¹⁶¹ Özellikle İmam Cafer es-Sâdık'ın Mansur tarafından zehirlenerek şehit edildiğine dair nakiller,¹⁶² Mansur'un İmam Cafer es-Sâdık'ın vefatına üzümlük ağladığı rivayetiyle tam bir tezat teşkil etmektedir.

Şii müelliflerin çoğunluğuna göre İmam Muhammed el-Bâkır, İmam Cafer es-Sâdık'ın bir kıyam hareketi başlatacağını bildirmiş, ancak hareketin askeri girişim aşamasına gelip gelmemesi ve zafer kazanıp üstün bir güç olup olamama durumunu, işlerin gidişatı ve karşılaşılan durum belirlemiştir. Bu durumu “*takıyye*” ıstılahı ile açıklayan Kuleyni, İmam Cafer es-Sâdık'ın, kendisine ve taraftarlarına bir zarar gelmemesi için inancını ve niyetini gizli

153 Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 33-34; Varol, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt*, s. 138.

154 Ebû Zehra, *İmam Cafer*, s. 45.

155 Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, III, 1821.

156 el-Cündî, *el-İmam Cafer es-Sâdık*, s. 360-361.

157 Haydar, *Câmiatü'l-İmam*, s. 37.

158 Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, I, 664.

159 Tebrâiyan, “Hayâtu'l-İmami's-Sâdık”, s. 303.

160 Nüreddin Âl Ali, *el-İmam Cafer es-Sâdık*, s. 52.

161 en-Neşşâr, *İslamda Felsefe*, s. 166.

162 Bkz: Cafer el-Halilî, *el-Medhal*, s. 212; el-Habib b. Tâhir, “Cafer es-Sâdık”, V, 319; Tebrâiyan, “Hayâtu'l-İmami's-Sâdık”, s. 302; Haydar, *Câmiatü'l-İmam*, s. 81; Taylor, “Ja'far al-Sadiq”, s. 207; Hodgson, “*Dja'far el-Sadik*”, II, 375; Ahmed Emîn, *Duba'l-Islam*, III, 265.

tuttuğunu savunur.¹⁶³ Bu düşünce İmam Cafer es-Sâdık'ın, fırsatını bulduğu takdirde silahlı bir isyan hareketini başlatmak niyetinde olduğunu savunmaktadır. Diğer bir anlatımla İmam Cafer takiyye yaparak kendini gizlemiş, taraftarlarının sadakatinden ve hedeflerini gerçekleştirebileceğinden emin olmadığı için idareye başkaldırmamıştır.¹⁶⁴

İmam Cafer es-Sâdık gerek Abbasî Devletinin kuruluşu esnasında şahsı üzerinde yapılan politik hesapları boşa çıkarmasıyla, gerekse Muhammed b. Abdullah'ın isyanı sırasında gösterdiği tutumla Abbasî yönetiminin güvenini kazanmıştır.¹⁶⁵ Öte yandan İmam Cafer es-Sâdık'ın bu tavrının, siyasi bir endişe taşımadığını ve devlet idaresine karşı hoş görünmek için olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim bahsi geçtiği üzere, hiçbir siyasî gayretinin olmasına rağmen yine de yöneticilerin zanlarından kurtulamamıştır. Ayrıca devlet yöneticileri ile muhatap olduğu zaman onlardan her zaman saygı görmüş ve onların maddî ve siyasî gücünden asla korkmamıştır. Ziriklî'nin ifadesiyle: "İmam Cafer es-Sâdık'ın Abbasî Halifeleri ile ilgili pek çok macerası bize ulaşmıştır. O, onlara karşı her zaman cüretli, cesaretili ve hakkı haykıran bir şahsiyet olmuştur."¹⁶⁶

6. SONUÇ

Aslen Kureyş Kabilesi'ne mensup olan Emevîlerin iktidar döneminde gösterdikleri milliyetçi tutumun, özelde Arapların diğer kollarında genelde ise Arapların dışındaki kavimlerde ciddi bir küskünlüğe yol açtığı anlaşılmaktadır. Emevî iktidarı yine Kureyşli olan Hâşimoğulları soyuna mensup Abbasoğulları tarafından yıkılmıştır. Haşimîlerin en önemli kolu, Abbasoğulları'yla amcazade olan Alioğulları'ydı. Hz. Peygamber'in Hz. Ali vasıtasıyla torunları olan Alioğulları, Abbasî idaresi zamanında iktidarı ele geçirmeye çalıştıysalar da bunu başaramadılar.

Bu süreç içinde özellikle yakın akrabaları olan Zeyd b. Ali, onun oğlu Yahya b. Zeyd, Abdullah b. Muaviye, Muhammed b. Abdullah ve İbrahim b. Abdullah'ı başkaldırdan vazgeçirmeye çalışan İmam Cafer siyasetten uzak durmuş ve tavrını ilimle meşguliyetten yana koymuştur. Vuku bulan başarısız isyan girişimlerinin Alioğulları'na getirdiği felaketler, onun yaptığı bu ikazlarda ne denli haklı olduğunu ispat eder niteliktedir. Bu sadette siyasi hâkimiyetinşerik kabul etmediği ve en yakın akrabaları katlettirecek kadar acımasız bir tabiata sahip olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Harikulade dürüstlüğü, doğruluğu ve sadakati nedeniyle çağdaşları tarafından "es-Sâdık" lakabının layık görüldüğü İmam Cafer es-Sâdık'ın, gerçek niyetini gizleyerek bir takım siyasi planlar çevirmiş olması mümkün görünmemektedir. Yani onun siyasi mücadeleye girmemesinin altındaki saik, şartların müsaadesizliği, korku veya tereddüt gibi haller değildir. Elimizdeki tarihî veriler de bu kanaati destekler niteliktedir.

163 Kuleynî, *el-Usûl Mine'l-Kâfî*, II, 488.

164 Bkz. Âdil Edîb, *el-Eimmetü'l-İsnâ'uşer*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1985, s. 166-168; Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, II, 427; Hüseyinî, *İmam Cafer es-Sâdık*, s. 59-70.

165 Bkz. Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi*, s. 33-34; Varol, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt*, s. 138.

166 Ziriklî, *el-A'lam*, II, 121.

İmam Cafer es-Sâdık'ın Medine'deki evinin, ders halkalarıyla dolan ve müdavimlerinin adeta oradan mezun olduğu bir medrese görünümünde olduğu anlaşılmaktadır. Onun, kendi zamanındaki cehalete ve itikadî sapkınlıklara karşı yürüttüğü manevî mücadelesi, ilim öğrenme, ilim öğretme ve öğrenci yetiştirme şeklinde cereyan etmiştir. Birçok rivayetten, onun bu hareket tarzını seçerken, ülke içi çatışmaların fayda getirmeyeceğini ve her halükârda Müslümanların kanının döküleceğini göz önüne aldığı görülmektedir. Müslüman halkın çoğunluğu tarafından halîfeliğe layık görüldüğü ve çevresi tarafından da hilafeti ele geçirmeye teşvik edildiği halde İmam Cafer es-Sâdık'ın gösterdiği bu tavır son derece önemlidir. İmam Cafer, özellikle ilim ehli olan Müslüman liderlerin siyasetin kirli çarkları arasına girmemesi gerektiğine dair, geçmişten şimdiye ve geleceğe uzanan en önemli rol-modellerden biridir.

Onun bu siyasetten uzak tavrının, tanık olduğu baskıcı yönetimleri ve yakın akrabalarını katleden siyasi otoriteleri tasvip ettiği anlamına da gelmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun tavrını, bir nevi “mânevî-psikolojik savaş” veya “kıyamsız memnuniyetsizlik” şeklinde tanımlamak da mümkündür. Memnun olmadığı siyasi atmosferin düzelmesi için günübirlik çözümler üretmek yerine ümmetin ıslahını ve tâlimini hedefleyen İmam Cafer, yetiştirdiği ve geride miras olarak bıraktığı yüzlerce öğrenci vasıtasıyla İslam toplumunun ilim ve kültür seviyesinin yükselmesine büyük katkılar sağlamıştır. Kısacası ona göre hakiki inkılap, Müslüman iki tarafın kanının dökülmesiyle ortaya çıkan neticesiz hareketlerle değil, ilim ve talimle yapılan ıslah hareketiyle ulaşılabilecek bir hedeftir.

KAYNAKÇA

- Âdil Edîb, *el-Eimmetü'l-İsnâ'aşer*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1985.
- Ahmed Atıyyetullah, *el-Kâmusu'l-İslâmî*, Kahire 1963.
- Ahmed Emîn, *Duba'l-İslam*, Dâru'l-Kitabi'l Arabî, Beyrut ts.
- , *Zubru'l-İslam*, I-IV, Mektebetü'n-Nehdati'l Mısıriyye, 1966.
- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-3 (Emevîler Dönemi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.
- Atalan, Mehmet, *Cafer-i Sadık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Azimli, Mehmet, "Abbasiler Dönemi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve Kardeşinin İsyanı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2008) VIII/3, ss. 55-74.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (ö. 279/892), *Kitâbu'l-Cümel min Ensâbi'l-Eşraf*, I-XIII (nşr.: Süheyl Zekkar-Riyaz Zirikli), Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Beydûn, İbrahim, *ed-Devletü'l-Emeviyetu ve'l-Mu'arada*, (Van Vloten'in "es-Saytaratu'l-Arabiyye" kitabına giriş) el-Müessesetü'l-Câmia, Beyrut 1985.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları (Hicrî II. Asır)*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999.
- Cafer el-Halîlî, *el-Medhal İlä Mensûati'l-Atebâti'l-Mukaddese*, Müessesetü'l- A'lemî, Beyrut/ Lübnan 1987.
- Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kûfî (331/942), *Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb* (nşr.: Mustafa Sekkâ, Şeriketü Mustafa el-Bâbi el-Halebî), Kahire 1980.
- el-Cündî, Abdülhalim, "*el-İmam Cafer es-Sâdik*", tahk.: Kemal es-Seyyid, Müessesetü Ensâriyan, Kum 1995.
- "*Cafer es-Sâdik*" *Menşûratü'l-Meclisi'l-A'lâ li's-Şuûni'l- İslâmiyyeti fi Cumbûriyyeti Mısıri'l-Arabiyye*, Kahire 1977.
- ed-Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan (ö. 990/1582), *Taribu'l-Hamîs fi Ahvali Enfesi'n-Nefis*, Beyrut, ts.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Komisyon), I-XIII, Ed. Kenan Seyithanoğlu, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.
- Donaldson, Dwight M., *The Shi'ite Religion*, London 1933.
- Draz, M. A., "Ja'far Ibn Muhammad al-Sadiq", *Encyclopedia Of The Holy Qur'an*, Delhi 2000.
- ed-Dûrî, Abdülaziz, *el-Asru'l-Abbasiyyi'l-Evvel, Dirâsetün fi'l-Târîhi's-Siyasiyyi ve'l-İdarîyyi ve'l-Mâlî*, Dâru't-Talîa, Beyrut 1988.
- Ebû'l-Meâlî Bahaüddîn el-Bağdâdî, Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. Ali b. Hamdûn (ö. 562/1166-7), *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, I-X, Dâru Sâdır, Beyrut 1997.

- Ebû Nuaym, Hâfız Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Hıyretü'l-Enbiya ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, I-X, Matbaatu's-Saâde, 1974.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İmam Cafer*, Çeviri; İbrahim Tüfekçi, Şafak yayınları, İstanbul 1992.
- Fiğlalı, Ethem Rûhi, *İmâmîyye Şâsi, (Câferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, Selçuk Yayınları-Kent Basımevi, İstanbul 1984.
- Gördük, Yunus Emre, *İmam Cafer es-Sâdık ve Ona İsnad Edilen İşâri Tefsir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Güneş, Hüseyin, “Kutsal Değerlerin Siyasete Alet Edilmesi Bağlamında Abdullah b. Ali İsyanı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, XI/22, ss. 75-103.
- el-Habîb b. Tâhir, (Tunus Din İşleri Bakanlığı), “Cafer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Cafer b. Muhammed el-Bâkır” *Mensûatu'l-Âlâmî'l-Ulema ve'l-Üdebâi'l-Arabî'l-Müslimîn*, I-XV, Tunus: el-Munazzamatu'l-Arabîyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm, Dâru'l-Cil, Beyrut 2005.
- el-Hakîmî, Şeyh Muhammed Rıza, *Levlâ es-Senetan Lebeleke'n-Nu'man*, yy., 1985.
- Hammâde, Muhammed Mâhir, *el-Vesâiku's-Siyasiyyetu ve'l-İdâriyyetu'l-Âidetu li'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Ervel*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1981.
- Hasan el-Emîn, “Cafer es-Sâdık”, *Dâiretü'l-Maârifî'l-İslâmîyyeti's-Şîyye*, I-XXIII, Dâru't-Teârûf, Beyrut 2001.
- Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, trc. Sadreddin Gümüş-İsmail Yiğit, I-VIII, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991.
- el-Hâşimî, Abdülmün'im, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.
- Haydar, Esed, *Câmiatü'l-İmam es-Sâdık ve Medârisü'l-İslami'l-Ubrâ*, haz.: Abbas el-Müsevî (Kemal es-Seyyid) Müessesetü Ensâriyân, Kum 2008.
- el-Hâzin, Vilyem, *el-Hadâretü'l-Abbâsiyye*, Menşuratü'l-Camiati'l-Lübniyye (nşr.: Mektebetü's-Şarkîyye), Beyrut 1974.
- Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni* (I. Cilt: İslâm'ın Klasik Çağı), trc.: kurul, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- , “*Dja'far al-Sâdık*”, *The Encyclopedia Of Islam*, Leiden, II, ss. 374-375.
- Vâizzade Horasânî, Hüccetü'l-İslam, “Devrül-İmami's-Sâdık- fi Hareketi'l-İlmiyyeti fi Sadri'l-İslam”, *el-İmam Cafer es-Sâdık-Dırasât ve Ebbâs*, Müsteşâriyyetü's-Sekâfe, Şam, ts.
- Hüseyinî, Seyyid Ali, *İmam Cafer es-Sâdık ve Fikri Akımlar*, Kevser Yayınları, İstanbul 2001.
- İbn Abdî Rabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *el-İkdu'l-Ferîd* (nşr.: Ali Şîrî), Beyrut 1989.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *Sifâtu's-Safve*, I-II, thk. Ahmed b.Ali, Daru'l-Hadîs, Kahire 2000.

- İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l- Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (ö. 630/1232), *el-Kâmil fi'l-Târîh*, I-XIII, Dâru Beyrut, Beyrut 1982.
- İbn Hacer el-Askalânî, el-Hâfız Ebû'l-Fadl Şihabüddin Ahmed b. Ali (ö. 773/852), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IX, Beyrut, 1910.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed el-Mekkî (ö. 974/1566), *es-Savâku'l-Mubrika fî'r-Reddi Alâ Ehlil-Bid'âi ve'z-Zendeka*, İstanbul 1994.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zeyd (ö. 808/1406), *Mukaddime*, I-III, çev.: Zakir Kadirî Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997.
- , *Dîvanu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Tarihil-Arabi ve'l-Berberi Ve Men Âserehüm Zevil-Şe'ni'l-Ekberi (Tarihü İbn Haldûn)*, I-VIII, thk. Halil Şehade, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- İbnü'l-İberi Ebû'l-Ferec Cemalüddin Yuhanna Mar Grigorius b. Ehrun (Harun - Aaron) b. Toma el-Malati (ö. 685/1286), *Tarihü Muhtasari'd-Düvel*, thk. Anton Salihânî el-Yesûî, Dâru's-Şark, Beyrut 1992.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, çev.: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- İbn Kuteybe ed-Dineverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ*, I-II, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2002.
- İbn Tıktaka, Muhammed b. Ali b. Tabatabâ, (ö. 709/1309), *el-Fabrî fî Âdâbi's- Sultâniyye ve'd-Düvelil-İslamiye*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1997.
- İpek, Ali, *Abbasiler Döneminde Âli-i Beyt-Hilafet İlişkileri (762-815)*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Kars 2002.
- Karabiber, Namık Kemal, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicrî I ve II. Asırlar)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.
- Kehhale, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râğıb b. Abdülğani (ö. 1408/1987), *Mu'cemu'l-Müellifin*, I-XIII, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut ts.
- Kuleynî, Ebû Cafer Sikâtu'l-İslam Muhammed b. Ya'kûb b. İshak (ö. 329/940), *el-Uşûl Mine'l-Kâfî (Uşûlu'l Kâfî)*, I-IV, (Seyyid Cevâd Mustafavî'nin Farsça tercüme ve şerhiyle birlikte) İntişârât-ı İlmiyye, Tahran h.1389.
- Kusayy el-Hüseyn, *Tecdîdü'd-Devleti'l-Arabiyye (Zemenü'l-Emeviyyîn)*, eş-Şeriketü'l-Alemiyeti lî'l-Kitab, Lübnan 1997.
- Mağribî, Kâdî Ebî Hanîfe en-Nu'man b. Muhammed et-Temîmî (ö. 363/974), *Şerhü'l-Abbar fî Fedâilil-Eimmetil-Atbar*, I-III, Dâru's-Sekaleyn, Beyrut 1993.
- Makrîzî, Takiyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1422), *Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hutât ve'l-Âsâr*, Mektebetü's-Sekafetü'd-Dîniyye, Kâhire ts.
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Ali (ö. 1110/1698), *Bihâru'l- Envâril-Câmia li-Düveri Abbâri'l-Eimmetil-Atbâr*, I-CX, II. Baskı, Müessesetü'l Vefâ, Beyrut 1983.

- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin (ö. 345/956), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, Beyrut 1965.
- el-Mizzî, Cemalüddin Ebu'l-Haccac Yusuf (ö. 746/1335), *Tebzîbü'l-Kemal fî Esmâ'ir-Rical*, I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- Muhammed el-Halîlî, *Min Emâli'l-İmâm es-Sâdık*, I-IV, Müessesetü'l-A'lemî li'l- Matbû', Beyrut 1984.
- Muhsin el-Emîn, İmam Seyyid (ö. 1952), *A'yânu's-Şîa*, Dâru't-Teârûf, Beyrut 1983.
- Muhammed b. Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât ve'z-Zeylû Aleyha*, Dâru's-Sadr, Beyrut 1973.
- en-Nablûsî, Şeyh Afif, "el-imam Cafer es-Sâdık", *el-İmam Cafer es-Sâdık- Dırasât ve Ehbâs*, Müsteşâriyyetü's-Sekâfe, Şam ts.
- en-Neşşâr, Ali Sâmî (1400/1980), *İslamda Felsefe Fikrinin Doğuşu*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1977.
- en-Nevbahtî, Ebî Muhammed el-Hasan b. Mûsa (ö. 300-310/912-922), *Fıruku's-Şî'a*, Dâru'l-Advâ, Beyrut 1984.
- Nüreddîn Âl Alî, *el-İmam Cafer es-Sâdık fî Nazari Ulemâ'î'l-Garb*, Redaksiyon: Vedîc Filistîn, Dâru'l-Fâdıl, Dımaşk 1996.
- Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şüliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Öz, Mustafa, "Cafer es-Sâdık", *DİA*, VII, İstanbul 1993, ss.1-3.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *İmam Âzam Ebu Hanîfe*, Yeni Boyut, İstanbul 2009.
- er-Ruhaylî, Süleyman b. Selîmullah, *et-Tarîhu İnde İbn Ebî Şeybe*, el-Camiatu'l-İslamiyye, Medîne 1997.
- es-Sâfedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefâyât*, I-XXII (nşr.: Sven Dederling), Wiesbaden 1974.
- Seyyid Abdülaziz Sâlim, *Târîhü'd-Devleti'l-Arabîyye (Cabîliye Asrından Emevîlerin Çöküşüne Kadar)*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabî, Beyrut 1986.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Abbasiler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tarîhu'l-Hulefa* (nşr.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mısır 1952.
- eş-Şâmî, Ahmed, *ed-Devletü'l-İslamiyyetu fî Asri'l-Abbasiyyi'l-Evvel*, Demmam 1983.
- Şehîdî, Seyyid Cafer, *Ez Dirîz Ta İmrîz*, Neşr Katre, Tahran 1962.
- eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal* (nşr.: Ahmed Fehmî Muhammed), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmüsü'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1891.
- eş-Şeyyal, Cemâlüddîn, *Târîhü'd-Devleti'l-Abbasiyye*, yayınevi yok, İskenderiye 1967.

- et-Taberî, Ebî Cafer Muhammed b. Ce'îr b. Rüstem (ö. 310/922), *Târîbü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, Beyrut ts.
- Taylor, John B., "Ja'far al-Sadiq", *Biographical Encyclopedia Of Sufis: Central Asia and middle East*, New Delhi 2002.
- Tebrâiyan, Muhammed Hasan, "Hayâtu'l-İmami's-Sâdik ve Kabasün min Ahlâkîhî ve Âdâbihî", *Mü'temerü'l-İmam Cafer es-Sâdik ve'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Yayın: Müsteşâriyyetu's-Sekâfe el-Cumhuriyyetu'l İslamiyyetu'l-İraniyye, Beyrut 1997.
- el-İş, Yusuf, *ed-Devletü'l-Umeviyye ve'l-Ehdâsü'lleti Sebekatha ve Mehbhedet leha İbtidâen min Fitneti Osman*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1985.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt- İslam Tarihinde Ali-Fâtma Evladı*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.
- Ünlü, Nuri, *İslam Tarihi-I (Başlangıçtan Osmanlı'ya Kadar)*, I-III, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Varol, Bahaüddin, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Yediveren Kitap, Konya 2004.
- Vedâd, el-Hacc Hüseyin, *Ehl-i Beyt*, yy., ts.
- Yakûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâdh (ö. 284/897), *Târîhu'l-Yakûbî*, I-II, Dâru's-Sâdir, Beyrut ts.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsiler", *DİA*, I, İstanbul 1988, ss. 31-56.
- Yiğit, İsmail, "Emevîler", *DİA*, XI, İstanbul 1995, ss. 87-108.
- Yunus Emir Ali, "İmam Cafer", *Mevsûatü'l-Arabiyye*, I-XVIII, Müdiri'l-Âm: Mes'ud Bubu, Hey'etu'l-Mevsûati'l-Arabiyye, Dımaşk 2003.
- Ziriklî, Hayreddin (ö. 1976), *el-A'lam*, yy., 1954.
- ez-Zehbî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslam ve Vefâyâtü'l-Meşâbir ve'l-A'lam*, I-X, tahk.: Avvâd Maârûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.
- , *Tezkiiretü'l Huffâz*, y.y., Haydarabad 1956.
- , *Mizânü'l-İtidâl*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li Dirasâti's-Şer'ati'l-İslamiyye*, Mektebetü'l-Kudüs, Bağdat 1976.
- Zuhaylî, Vehbe, "el-İmam Sâdik, Hasâisuhu-Fıkhuhu", *İmam Cafer es-Sâdik Dirasât ve Ebbâs*, Müsteşâriyyetu's-Sekâfe, Şam ts.